

SAVETI ZDRAVOGA RAZUMA

Dositej Obradović

PREDGOVOR ČITATELJIMA

Evo vam predragi Naroda mojega čitatelji i čitatelnice, po mojem obećanju zdravoga razuma saveti, koje, ako vi s polovicom tolike blagoprijatnosti i dragovoljstva, s kolikom ja ih vam usrdnošću predajem, dočekate i primite, moja će želja sasvim ispunjena biti. Ne dvojim, da ko god prosvećenje razuma pristojno poštuje, vrlinu ljubi i istinu želi i traži, da će rado i dragovoljno, ovo moje sačinjenje čitati. Pod ovim titlom mnogo se daje besediti; i što se god o blagonaravljju i vrlini govoriti može, sve se to pod imenom zdravoga razuma saveta sadrži; zato, ako me Promisao neba udostoji, o podobnoj materiji i u buduće ću sastavljati i izdavati: meni je dovoljno utehe i nagrade, da koliko više mogu, dam poznati, da rod moj ljubim svim srcem i dušom; od kojega ništa drugo, osim to isto želeći ostajem.

O LJUBAVI

Po čemu je ljubav najblagorodnija strast, i što valja misliti o njoj.

Ljubav nije ništa drugo, nego radost o savršenstvima drugoga: iliti drugim rečima: Ljubav je neprestana želja i nastojanje, blagodet i savršenstvo onih koje ljubimo, uzrokovati. Koliko se više radujemo njihovom pravom dobru, toliko ih više ljubimo. Ljubav je prvo i poglavito svojstvo Božje: dobrota, blagost i milost rađaju se iz ljubavi. Sva ostala božja savršenstva, bez ljubavi i dobrote ni na kakvu polzu ne bi nam bila: Njegova svemogućnost i premudrost, samo za njegovu neizkazanu ljubav k nama, bivaju nam blagopotrebne i predrage. Blagi Otac nebesni iz same svoje bezbrojne ljubavi i milosti sazdao je sva stvorenja, sve sadržava, o svemu promišlja, i svim premudro upravlja. Jedan car, vladatelj, iliti otac familije, toliko je bolji, koliko više ljubi podane svoje, o njihovoj polzi starajući se, i njihovu blagodet uzrokujući. Iz toga se vidi, kolika je dobrota i milost Oca nebesnoga k nama; prvo, što nas je ukrasio slovesnim duhom, i razumnom pameću, i dao nam je sredstvo i način, da, ako samo hoćemo, iz dana u dan razumniji, prosvećeniji, bolji, savršeniji i srećniji možemo postati; drugo, što kroz sva svoja stvorenja, nikad ne prestaje, milost svoju na nas izlivajući. Neka okrenemo samo jedan pogled, na ovu našu blagodetnu dnevnu zvezdu, to jest na Sunce, o kojem sveti car i prorok poje, govoreći: „I toj jako ženih izhudit iz čertoga svojego tešti put.“ Kao mladoženja, to jest ukrašen i pun ljubavi, svako jutro iz nevesnika svoga izlazi, put svoj obići: svu zemlju svetlim svojim okom nagledati: zlatnim svojim zracima sve osijati, sve prosvetiti, sve ogrijati; i svojim prisutstvom sva stvorenja oblagodeteljstvovati; teći put! Od istoga minuta, od kad ga je večni Tvorac stvorio, njegovo je tečenje neprestano, neumorno i večno. U isto vreme kad nas za odpočinuti noću pokrije, drugim stranama i narodima svetli dan donosi: naše veče drugima je jutro, i ponoći naše drugima je podne. Pošto u proleće svu

zemlju pokrije i nakiti travom i svakojakim cvećem, sva drevesa dubravna obuče i ukrasi zelenim lišćem; razveseli i nasladi uši naše slatkosličnom vazdušnom razlićnih ptica muzikom; pošto obogati vesele pastire i bezlobne pastirke novim priplodkom krotkih jaganćića, utrkljivopodskokljivih telića, i nestašnih jarića; pošto u leto učini sazreti sve plode zemne, i ambare naše hranom napuni: i pošto zapovedi bogatoj jeseni, da prospe po licu zemnomu svakog roda voća, i da napuni burad našu vinom; pošto sve ovo uporedak metne i savrši, onda, za dati zemlji našoj vreme da odpoćine, malo po malo uzmićući i ustupajući, otide drugima leto doneti, a nas za neko vreme ostavi, da se pomažemo kako bolje znamo i možemo, s loznom krvlju i vrućom furunom.

LJUBAV ČOVEČJA

Sada ćemo poprobesediti o ljubavi čovećjoj. Bog je ulio u sva stvorenja prirodnu k sebi ljubav. Svako životno sebe ljubi, zato neprestano traži ono što mu je potrebno i ugodno, a uklanja se i beži od svega što mu je štetno i nepoćudno. Ovo isto mora biti i pri čoveku. Iz ove jestestvene i prirodne k sebi ljubavi, rađaju se sve njegove namere i dela. Sada sve o tom zavisi, kako i na što valja ovu strast upotrebiti, i ka kakvom je koncu upraviti; zato o ovom poslu ne valja kao mimogred i trćeći da mislimo; ovde smo dužni svu silu uma i razuma našega upotrebiti, zašto iz ovoga vida ljubavi rađa se sve naše blagopoluće ili zlopoluće, to jest, sva naša naravna dobrota iliti zloba. Ko bi se nadao da iz jednoga istoga izvora, može izvirati slatko, i gorko, med i jed. Dobro i zlo! No sama stvar, i posvednevno iskustvo osvedoćava, i ne ostavlja ni dlaćice dvoumljenja, da je tako a ne drugojaće. Nek' de samo pažljivo poproraźmotrimo, lako ćemo poznati i jasno, da iz same upotrebe i upravljenja k sebi samom ljubavi rađaju se, koliko sva slavna, prehvalna i vrlo dela; toliko i sva nećovećna, nepravedna, huda i nevaljala dela.

Zlovaspitana, pokvarena i pakosna srca čovek preizlišnim samoljubljem oslepljen, biva nepravedan, zavistljiv, pun mrzosti i lukavstva, naduven visokoumljem i gordošću, tvrdoglav, samovoljan, nemilostiv i nećovećan. Zašto haramija otima tuđe, i zveronaravnim srcem i dušom proliva brata svoga, podobnoga sebi čoveka, nevinu i pravednu krv? Nizašto drugo, nego iz nerazumne, nepravedne i opake ljubavi k sebi samom, želeći ili da što dobije, ili kakvu bilo osvetu da učini. Na protiv, dobrodeteljni čovek, koji je iz detinjstva svoga razumno i dobro vaspitan, i kojega je srce zdravom i razumnom naukom napojeno i napunjeno, samo je na dobro sklon i gotov. Ljubeći kako valja sebe, mora ljubiti Boga kao svoje krajnje i većno dobro; a šta je drugo ljubiti Boga, nego pravedno i pošteno živiti? Ljubeći razumno sebe, kroz sve vreme života svoga teži i nastoji kako će slavno i pošteno ime zaslužit; a odavde se rađa ljubav k otećestvu, vernost k caru i k starim svojim, marljivo i netrudno ispunjenje svake svoje dužnosti i potrebe. Ljubeći pametno sebe, ljubiće koliko više može vrlinu, znajući da se samo u njoj nahodi istinski i svagdašnji pokoj i zadovoljstvo srca. Jednim slovom, iz razumne i prosvetćene ljubavi k sebi, rađa se i postaje opšta k celom čovećjem rodu ljubav; po kojoj jedinjoj i samoj, čovek upodobljava se nebesnomu Ocu, želeći i nastojeći, da svakom učini po svom mogućstvu dobro. Zato naš Spasitelj Isus savetujući nas

da ljubimo bližnjega našega, ovo nam je dao za meru i pravilo: „jako sebe samago“; jer je dobro znao, da više i bolje niti je moguće niti je potreba ljubiti.

Ljubav k roditeljima, presveta i božanstvena ljubav! Kome smo posle Boga više dužni, nego Ocu i Materi? Samo pri spominjanju ovih prečasnih imena, u nekakvo čudno istupljenje dolazi duša, po Bogu oni su naši Tvorci, prvi i najveći dobrotvori, učitelji i ljubitelji, na kratko, što je god prečasnno, presveto, preljubljeno i premilostivo, sve se to u imenu otac i mati zaključuje i sadrži. Ljubav drugarska! Duševno srodstvo i venčanje! Slava i dika čovečanskoga roda! Ko je može dostojno opisati? Kad se nađu nepritvorna, nelažna, poštena, verna i osećajna srca; jednim slovom Orestska i Piladska srca, i poznadu jedno u drugom onu iskru božanstvenoga ognja, to jest ljubavi k vrlini (pošto prava zajednica na samoj vrlini mora osnovana biti); ljube se koliko da ih je jedna utroba nosila; koliko se više poznaju, toliko se više poštuju; koliko više žive, toliko se više ljube. Njihova ljubav nema mere ni predela, imajući za konac i nameru blaženo ukrašnje i savršenstvo srca i duše; a gdi su ove dve stvari opšte; tu već nema moje i tvoje. Njihova postojanost ruga se nepostojanosti Fortune; niti se boje drug za druga samoj smrti na mejdan izići, njihovo je saglasje večno, zašto oni sve što nije prava vrlina, za ništa imenuju. Blago onom, ko steče verna druga! No bez krasnonaravlja i vrline, neka se niko ne uzda dobiti ga.

Vreme je, da posmotrimo ljubav supružništva iliti muža i žene. Šta može biti milije, svojstvenije i srodnije, od supruge svoje? "I budut dva v plot jedinu." Samim bogom ustanovljeno sveto sjedinjenje! Biće dva tela jedno; zato ostaviće čovek oca i mater, i pilepiće se ženi svojoj; ne veli prisvojiće se, sjediniće se, no "pilepitsja ženi svojoj i budut dva v plot jedinu." Zašto? Da savršeni budu, i da na podobije Boga Tvorca i oni tvorci postanu, drug drugu oni božanstveni glas ispuštajući i govoreći: "Sotvorim čeloveka po obrazu našem i po podobiju." Zajedništvo koliko sladosno toliko prečasnno i sveto! Tajna velika, koju, Bogom umudreni Apostol, ničemu drugom nije uporediti znao, osim duhovnom sjedinjenju Hrista Spasitelja s Crkvom, to jest s bogoljubnim i vrlim dušama. Bog je Tvorac i Otac; ovde i čovek biva Tvorac i Otac; prehvalno i preslavno plaćajući jestestvu ono što je od njega primio; dostojna sebe čovekom pokazujući, svetu sebi podoban plod i rod dajući, i neostajući neplodno ognju opredeljeno suvo drvo, niti za neplodnost svoju večnom prokletstvu predata smokovnica.

Pravo dakle naši stari kažu, da loza kad je čovek sadi, govori mu: daj mi druga kog ću zagrliti, do neba ću grane podignuti, i svet ću rodnom mojim napuniti. U našem narodu nema gore kletve, nego ukleti koga, da mu se koleno zatre, i da mu korov na ognjištu naraste. Srbini koga je Bog spodobio ocem biti, ničemu se toliko ne raduje i ne veseli, koliko, sinove iženiti i kćeri razudati.

Iz toga što smo dovde predstavili, dovoljno se dokazuje, da srce koje ne oseća slatku ljubavi i milošte strast, neće nikad kadro biti, kakve bilo pohvalne misli i namere začeti, još manje

kakva bilo slavna i visoka ispravljenja preduzeti; pošto iz same ljubavi, kao iz jednog prisnotekućega izvora, rađa se dobrota prava, milost iskrena, goruća i neprestana želja, one koje ljubimo blagodetnim učiniti, svagda zadovoljne i uvek radosne gledati. Prsi koje ne osećaju i ne čuvstvuju u sebi nikakve ljubavne sklonosti, pune su leda, podobne su tamnoj pešteri, punoj večne noći i divljih zverova, koju nikada zraci sunca ne osijavaju. Pliva u neisušućemu nektaru slasti velikodušno i milostivo srce vrlog čoveka, gledajući pred sobom i oko sebe vesela i cvetuća smijanjem lica, onih koji ga ocem i dobrotvorom nariču, i blagosti srca njegova, svoje radosne i veselja pune dane pripisuju. Da promislimo samo, u kakvom blagodetnom stanju bi se vidili ljudi, kad bi se između sebe drugarski i čistosrdačno ljubili; nestalo bi među njima neprijateljstva i zavisti, iščeznula bi svaka uvreda i nepravda. Ne samo niko ni na koga ne bi mrzio, no svaki bi za svoju svojstvenu sreću zamišljao, blagodet bližnjega svojega uzrokovati; silni bi u obranivanju slabijega svu slavu svoju i viteštvo polagao; i bogat samo bi onda za blagodetna sebe sudio, kad bi priliku i blagovremenstvo našao, na dobro bogatstvo svoje upotrebiti. Čovek bogat bez ljubavi podoban je Tantal, koji do grla u bistroj reci zagnjuren, za vodom čezne. Sama ljubav kadra je delom pokazati, koliko je dobro bogatu biti; budući da samo kroz nju, može čovek s imanjem svojim mnogo dobra učiniti, i pohvalno ime među braćom svojom zaslužiti.

Sve žitije i nauka našega nebesnog Učitelja, nije ništa drugo nego ljubav: kaže nam da je Bog opšti Otac svega čovečjega roda, i kroz ovu utešitelnu, slatku i ljubavi punu nauku, među sve ljude bratsku ljubav uvodi. Može li se gdi toliko neblagodarani sin naći, koji takog oca nebi ljubio? A može li ko Oca ljubiti, ne ljubeći braću svoju, istoga Oca sinove? Još je više delom pokazao, da je sve njegovo Evangelije na samoj ljubavi osnovano, budući da sav život njegov od kolenke i do groba nije drugo bio nego ljubav. Ljubav i pokornost k roditeljima primerom je svojim pokazao, pokarajući se svagda pravednomu Josifu, i svoju milu Majku pri samom smrtnom času drugu i učeniku svojem Jovanu preporučujući. Ljubav drugarsku potvrdio je i proslavio, iskreno i srdačno ljubeći druga svojega Lazara i sestre njegove. Koliko je visokopoštovanje časnoj i svetoj ženidbi osvedočio, iz toga se može viditi, ne samo što je izvolio s roditelnicom svojom i s učenicima svojim na bračno veselje poći, no i prvi znak nebesne vlasti svoje ovde je pokazao; i što je najpotrebnije ovom veselom prazniku, to jest vino, vino je darovao; i što je više; za dati poznati onima koji budu njegovu svetu nauku primili, kakvo mnenje o ovoj presvetoj tajni valja imati, i koje visokopoštovanje k ovom prečasnem roda čovečanskoga savezu osvedočavati, istoga je mladoženju za apostola svoga izabrao. S kolikom milošću malu je dečicu u naručje svoje primao, i k ljubavlju dišućim prsima svojim prigrlljavao! Na drugoljubni sastanak, čast i veselje ne samo nije negodovao, no tome je i sam sa učenicima svojim pričasnik bivao, dajući nam čovekoljubni primer, da se s veselima veselimo, a rascveljene i plačuće, ili da utešimo, ako možemo, ili s njima zaedno da plačemo. Krotkom i čovekoljubivom Isusu vrlo je dobro poznato bilo, da samo dobra i ljubavna srca, ljube sastanak, društvo i veselje. Farisejska, dugim postom i pritvornom svetinjom pobledena i namrgođena lica, poznavajući njihova pakostna i lukava srca, nije mogao nipošto trpiti; ukoravao ih je i grdio kao neprijatelje i zlotvore čovečjega roda. Još više,

javne grešnike kao blagi lekar bolne svoje posećivao je, ka pokajanju dovodeći ih i na vrline put nastavljaajući. Plod ovoga posećivanja pokazuje nam Zakhej Mitar govoreći: „Gospode, evo polovinu imanja mojega dajem ubogima, i ako sam koga u čem oštetio, i tuđe prisvojio, četirikratno dati ću.“ No Farisej koji sebe za sveca poštuje i drži, neće nikad k ovakom pokajanju doći. Nek' de čujemo šta i on govori. „Bože blagodarim te, što nisam kao i ostali ljudi! Ja postim dva put u nedelji.“ Gledaj pameti! gledaj govorenja! posti čovek dvaput u nedelji! Posti ti ako ćeš svu nedelju, ko te zato pita? Posti ako ti se mili, dok si god živ, i dok se od teške suvojedice u skakavca ne pretvoriš, s tim nećeš, neboj se, ni jedne zapovedi božje ispuniti; ni najmanjeg kome dobra učiniti. Ako ti roditelje tvoje ne poštuješ, i u starosti ne prihranjuješ; ako ti pravdu ne ljubiš, i u društvu dužnosti tvoje ne ispunjavaš; ako ti svet istine mrziš i sakrivaš, i prosvećenje razuma gasiš i pomračavaš, ti si nevaljao čovek. Ako li šta više slaba i nemoćna tištiš, ime i poštenje bližnjega tvoga s klevetnim jezikom ocrnjuješ, sirotu i udovicu cveliš i ozlobljavaš, tuđ trud i muku pod kojim bilo nepravednim izgovorom želiš i prisvajaš, ti si sa svim tvojim postom i blednjom rđa i obešenjak. Idite i naučite se, veli nam premudri naš Zakonodavac, milosti hoću a ne žrtve, to vam zapovedam, da ljubite drug druga; Bog je ljubav i ko u ljubavi prebiva, u Bogu prebiva, i Bog u njemu. Iz svega ovoga vidi se, da sva evangelska nauka u ljubavi zaključuje se. Prvi znak i pečat po kom se poznaje da je Evangelije od Boga, nije ništa drugo, nego koja u njemu carstvuje ljubav; na isti način, po ovoj istoj ljubavi poznaje se, ko je Hristov učenik pravi; to jest ko želi savršenstvo i blagodet bližnjega svoga, kao god svoje, tome se raduje i o tom koliko više može nastoji.

O vi blagodetni sinovi i kćeri čovečjega roda, koji na carskim prestolima sedite, mogućnost i način blagodet sveta uzrokovati imate! Tisućkratno je veća blagodet vaša, kad vam u čovekoljubnim prsima Antoninska i Titska srca biju, i ljubavlju ne samo k podanima vašim, no k celomu čovečjem rodu raspaljuju. Ne prestajte trudeći se, bogodanu slobodu uma i prosvećenje razuma među ljude uvodeći, i tamu i mrak varvarstva, gluposti, sujeverja i neznanja izgoneći, na ovaj će način vaša imena besmrtna ostati, vaša će slava večna biti, pamet i spominanje vaše biti će prečastno i slatko dalekim vekovima. Blagorodna srca poslednjih, kroz vaše premudre uredbe prosvećenih rodova biće oltari vaši, na kojima će vam se prinositi, večne blagodarnosti i pohvale žrtva.

NE KAJ SE DOBRO ČINEĆI

Razumna naših starih poslovice! koju sam još u detinjstvu čuo; i koju svagda pamteći, sve mi je to više moje obećanje Savete zdravoga razuma na opštemu dijalektu mojega Roda izdati, na srcu ležalo. Počeo sam dakle od ljubavi, o ovoj sam se toliko miloj srcu našem i dragoj materi upražnjavao, jednu samoćnu i dugu zimnu noć prekraćujući; no u isto vreme starao sam se što će se bez novaca, padala mi je na um Demostenova reč: Nema ništa bez novaca.

Meni više ne bi trebalo nego da štampadora platim, no taman ovaj ti mi je bio Gordijev uzao, vrtili su mi se po mozgu, baš kao prirasloj devojci udaja, neki iz N.; koji bi lako na ovaj

posao oko pedeset dukata mogli potrošiti; a da se ne stidim, kazao bi da sam se otuda nečemu i nadao, i radovao sam se kao seka svatovima; no iščeznu ti sva moja maštanja i očekivanja kad čujem da su se oni isti u veliki trošak uvezli, zidajući pred jednom crkvom dve zvonare: Eto ti veruj sad u nadeždu, pomislio sam u sebi; dok se zvonare sazidaju i zvona kupe i nameste, hoće se tome vremena! Svakojakih običaja na svetu! Valja zar neki ljudi da misle, da će Bogu više volju s dve zvonare nego s jednom učiniti, ili da će im deca pametnija postati u dve zvonare zabljenjavajući se? Kad god što takvo zidaju, nimalo ne dvoume da to na slavu božju ne čine. Barem da reknu: što bi zidari kad se nebi zidalo? Na ovo ne bi im se imalo šta odgovoriti, imali bi od časti pravo. No kad bi se samo za volju zidarima zidalo, ne bi krivo bilo promisliti i rasuditi, da i štampari usta imaju koja ištu jesti; da je već dosta toga staranja za goge i magoge, za kule i klisure, i da bi već vreme bilo poprorasпитati se, što čine brat naš Razum, i sestra Pamet? Ne bi li se i za njih što dobro moglo sazidati? I koji su njihovi zidari? Čini mi se (ako se ne varam) da bi ovom putanjom upravo k štamparima došli. Da što (čujem nekoga otud), zar bi ti hteo da se više ne zidaju zvonare i tornji? I ko te za to pita? Ne tako prijače! Ne bi ja to sasvim hteo, i naćice se u tolikom vilajetu, ko će rad, i nepitajući, mnenje i savet drugoga čuti, i ako vidi i pozna da ima u njemu soli, rado će ga primiti. Bitiće i u napred sela i gradova, gdi će se braća naša savetovati, našto će crkvene novce, milostinju bogoljubivoga društva upotrebiti; onima je polezno ovaj predlog učiniti.

Zidanje zvonara i tornjeva služi na ukrašenje jednog mesta, sela iliti grada; a zdravi nam razum kaže, da za ono najpre starati se dolikuje, što je na veću potrebu i polzu društva, pa posle ovoga, za ono što je na ukrašenje crkve, sela iliti grada. Ja nigde toliko tornjeva nisam vidio koliko u Carigradu; na koju se god stranu okreneš, vidiš silu božju previsokih, prekrasnih carskih tornjeva; no kaži mi, ako će ko od jutra do mraka u njih zablenu stajati, hoće li zrno prosa više pameti dostati? Sam ti se kaže. Dobro dakle; ja niti hoću, niti mi je moguće ovde bezbrojne, premudro spisane engleske, francuske i nemačke knjige napominjati, nego samo, od sve nevolje, da im ko prevede na njihov jezik Žil Blaza ili Don Kihota, više bi se njihov razum prosvetio, i njihovom savršenstvu i blagodeti viši bi se pridobitak i prirast učinio, nego da im se svi nosevi u toranj pretvore i preobrate. Zato, evo moje mnenje i savet: bolje je mnogo jednu pametnu i korisnu knjigu, s kolikim mu drago troškom, dati da se na naš jezik prevede i našta, nego dvanaest zvonara sazidati, i u sve njih velika zvona poizvešati: zrno pameti neće se deci našoj pridodati, ako će im doveka zvona lupati. Pišu neki istorici, da su se Turci u opsedanju Carigrada užasnuli i uplašili, kad su sva zvona u Carigradu počela lupati; pravo pišu! Tako su se prepali bili i izumili, da nisu znali kud će pobeći i sakriti se, nego baš u svetu Sofiju: ništa zato, dosta da su se Turci uplašili, a kud su pobjegli nek su pobjegli, o tom nije govor!

Svemogućí Tvorče, kakva je bedna stvar glupo sujeverje! Piše sve, i veruje sve, naopako i nauznako, i takve se stvari uslađava slušati, koje ga u nekakvu užas među, i od dana do dan u dublju prostote i nerasuđa propast strovaljuju! Knjige braćo moja, knjige, a ne zvona i praporce! Knjige, predragi i neprecenjeni nebesni dar, prosvećenih umova ponosite kćeri, one

sad na zemlji i na moru carstvuju i premudre zakone daju, one vojuju i pobeđuju! One slavu blagodetnih naroda do samih zvezda podižu i preuzvišavaju! No, može mi ko na ovo odgovoriti: mi za sad nemamo takvih knjiga koje bi vredno bilo štampati, i nema ko prevoditi, a novci crkveni leže zaludu. Na ovo moglo bi se lako obrazloženje učiniti, i dokazati, da bi se dovoljno persona našlo, koji bi izabrane knjige s nemačkog jezika prevoditi mogli, kad bi samo svoju korist u tome poznali: no neka za sad dopustimo, da je baš tako; opet ima se na što bolje trošiti, nego na zvonare. Prvo, valja izabrati iz društva nekoliko mladića, dobronaravnih, sklonih k nauci i oštroumnih, dva ili tri ili više, po mogućstvu društva, i poslati ih s opštim troškom da se uče; koji kad se dobro izuče, biće u istom društvu magisteri i učitelji dece, i prevodiće i sastavljati knjige. A dok se oni uče, mi ćemo ovde zidati. Šta, toranj? Uh, daviš me čisto s tvojim tornjevima! Nije tome još vreme. Najpre ćemo sazidati dve komotne i krasne škole; jednu za mušku decu, a drugu za devojke. Ho! Ho! Hoćeš i devojke da se uče! Te zdravo hoću, kako god i muški pol. Nek se ne uzda jedan narod nikad doveka, k prosvećenju razuma doći, u kojemu žene u prostoti i varvarstvu ostaju. Premudri i vrli Sokrat za pohvalu je svoju poštovao učenikom mudre Aspazije nazivati se. Ona besmrtna engleska Kraljica, slavna Elisavet, četrdeset i petogodišnjim premudrim kraljevstva svoga upravljanjem, pokazala je celom svetu da u žene dobro vaspitane i prosvećene, duh i srce nimalo ne razlikuje od muškoga i herojskoga. Znameniti rimski Papa, Sikst peti, nimalo nije sumnjao nju istu Henriku velikom, i sebi priupodobiti, nazivljući je *gran cervello*, veliki mozak. Ovo je jedan primer od dve stotine godina: no mi vidimo u sadašnje naše blaženo vreme, što još nije nikad bilo niti se je čulo; lice zemno preobražava se na bolje! Pravično velika Ekaterina naziva se Druga, jer njoj drugoj posle prve matere naše pristoji po prevashodstvu ono božje izrečenje: „Ta jest mati živuštih na zemlji“.

Kad je Bog opredelio vreme,
Da se skruši Turske sile breme.
Večna kad je izvolila volja,
Da s' umali na svetu nevolja;
Da se devojke za arač ne daju,
Niti Turkom u robstvo prodaju.
Da Neva da zakone Kubanu,
I predpiše predele Sultanu.
Da izčezne iz Evrope kuga,
I varvarstvo, i glupost i tuga;
Pogleda Bog s nebesnih visina,
I reče Bog: da budet Ekaterina!
Ko njoj može drugo ime dati,
Nego Roda čovečeskog mati?

Ove dakle naše male devojčice, ni našto drugo nisu rođene nego da s vremenom matere postanu; koje, kad prosvećene budu, koja nada opštega svenarodnoga prosvećenja! Zato od

pete godine uzrasta do dvanaeste, svaki dan, osim nedelje, dva časa pre podne a dva posle podne u školi valja da provedu. Istoriju, geografiju, logiku i naravoučitelnu filosofiju dobro valja da izuče. Istorija će ih naučiti, šta se je pre nas i do sad na zemlji desilo. Geografija daće im poznati sav krug zemlje, na kojem živimo, koji narodi na zemlji žive, i kakvi su njihovi običaji, zakoni i uprave. Logika će im pokazati put i način, da umeđu o svačem pravo i razumno misliti i rasuđivati. Naravoučitelna filosofija otvoriće im oči da vide i saznadu, šta su dužne ispunjavati, kao kćeri, kao supruge, matere, i domostrojiteljnice: pokazaće im u isto vreme, šta valja činiti, i čega se čuvati i uklanjati, za ugoditi Bogu i ljudima, i za provesti mirno i dobrodeteljno život svoj na svetu. Ove se sve stvari vrlo lako, s pomoću dobrog učitelja, za četiri ili za pet godina savršeno mogu izučiti; kad se budu predavale i učile na svojem maternjem jeziku. Neka sad svak sebi predstavi, kakva bi blagodet bila, imati takve kćeri, supruge i matere! Blizu škole valja da sazidamo komotne domove za učitelje i služitelje školske; i za nekoliko dobronaravnih i oštromnih mladića, koji će se vaspitavati i učiti o trošku društva a po tom poslati u veće škole. Na ovaj način, u jedno petnaest ili dvadeset godina imaćemo ko će nam učiti sinove i kćeri, i prevoditi korisne knjige prosvćenih naroda. Hoće se ovom poslu nekoliko godina, jer učeni ljudi ne postaju brzo kao pečurke po ledini.

Ima li još novaca? Ima: No dajte ih ovamo, pak ne brinite se. Sad valja da sazidamo jednu bolnicu, iliti hospital, i kod njega da načinimo jednu veliku ogradu, u kojoj ćemo nasaditi mnoge redove lipa, kestinja i hrastovina; gdi će se nemoćni naši u leto šetati i prohlađivati. Evo zdanja i izdatka korisna i prehvalna, i sasvim ljubavi evangelskoj i zdravom razumu saglasna! Sad koliko god više pretiče novaca na čast vam; neću više ni pare; zidajte sad toranj i sve što je na ukras crkve i grada. Kad se drugi put sastanemo, kazaću da škola potrebuje jednu biblioteku; ali za sad neka stoji, jer ko mnogo u jedan mah ište, vrati se s praznom torbom. Sva ova razmišljanja uzrokovala je u meni naša poslovice: ne kaj se dobro čineći, šta sam mislio, to sam i pisao; ne budući kadar što drugo učiniti. Bilo je već po ponoći; legao sam spavati: šta mi se je sutrašnji dan doneo, sad ću opisati, zašto bi mučno ko sam pogodio, da mu ja ne kažem.

Na 1784: januara 12:

Naznačujem godinu i dan meseca; za pokazati onima koji budu s vremenom ova moja spisanija čitali, da mi je ovaj dan veseo i radostan u životu mojemu bio. Pri osvitku dnevnom čujem da neko pred mojom sobom kaže sluškinji, da se nahodi jedno pismo na me u tipografiji Brajtkopfovoj. Ja od dovoljno vremena nisam u rečenoj tipografiji bio; iz uzroka, neznajući kako će prvi deo mojih Priključenja primljen biti, i hoću li od kud kakvu pomoć imati, nisam se pouzdao što više na štampu izdavati, bojeći se da se ne nađem u tesnosti, ne imajući s čim Nemcima platiti: bilo mi je negde u torbi još oko pedeset dukata, po ove sam rad bio zaštediti, da s njima iduće jeseni u Pariz pođem, da se toga čuda nagledam, kako Francuzi, ljudi ka' i ostali ljudi bez perja, pak kao vile po vazduhu lete? Kako ti čujem za

pismo, pohitam za uzeti ga; no pre nego k njemu dođem, valja mi javiti, kako sam se ove blagodeti udostojio.

Po savršenju moje knjižice, koju sam činio našampati u trista primeraka, našao sam se u nedoumici, što ću sad s njima; ovde u Lajpsik od Srbalja niko živ ne dolazi. Umolio sam neke kupce iz Moldavije, da ponesu po nekoliko i ostave u Beču, Aradu i Temišvaru, kud im je bio put; metnuo sam na njih adrese, da se razaslišu koje kom koga sam poznavao, u Osjek, Novi Sad i Trst, i ovako jedva sam razaslao oko pedeset; ostanu svi drugi. Ja ne samo za njih ne bi plaće iskao, nego bi i zafalio onom ko bi ih poneo u ona mesta, gdi se naš jezik govori; znam dobro da bi se mnogi našli, koji bi ih rado čitali; ne odričem se, da se ne bi gdi ko namerio koji bi mi i koju ukoricu prišio, no ništa zato; i, u sve vreme pisanja moga Temistoklevu reč nimalo nisam s uma smetao: "Slušaj samo, pak ako ćeš, i udari." Koliko puta maleno dete ujede sisu, koja ga doji? No prašta mu se jer ne zna. Koliko su vikali na onu sokratsku dušu Erasma Roterdama, i svoji i tuđi! Više nego na kurjaka, no šta je bilo? oni koji su vikali kao sove na sunce, nestalo im je traga i imena, a Erazmova slava za njegovu ljubav ka istini raste i rašće dovek; može li ga ko u ruke uzeti, da ga k prsima ne prigrlji? I da ga svojim prosvetiteljem ne nazove? Božja je prvorodna kći Istina, ko nju ne bi čistosrdačno ljubio? Da sam imao po kom ove naštampane knjige razaslati, mučno bi ostao s mirom moj zavežaj u torbi, baš ako bi znao nikad Pariza ne viditi. Šta čovek neće pregoreti, za preporučiti ime svoje i osvedočiti ljubav svoju dalekom rodu? O ovom misleći i starajući se pao mi je na um jedan ruski oficir, rodom Srbin. U ono vreme kad sam imao čast poznati ga u Prezburgu, bio je pukovnik, ruske imperatorice fligel-ađutant; i svetostanislavskoga ordena kavaler, blagorodni gospodin David Gavrilović Narandžić, njemu sam rad bio poslati koji primerak. Za njega sam raspitivao neke iz Bele Rusije trgovce, ovi nisu me mogli tačno izvestiti, gdi se sad nahodi; no po načuvanju samo, rekli su mi da će biti u novopodanim pobedonosnom velike Carice skiptru državama. Pođi ga sad traži, (rekao sam) po kavkaskim gorama! gdi su dobroga Prometeja raspeli. Blagodetne zemlje! Koje se sad nahodite pod visokomogućim skiptrom Velike Ekaterine Druge. Neće se više vaše prekrasne kćeri za harač uzimati, niti varvarima prodavati. Kažu mi isti kupci, da brat rečenog oficira, njegova ekselencija, gospodin Simeon Zorić Narandžić nahodi se u Beloj Rusiji, na svojim dobrima i po sreći ovi isti kupci bili su iz njegova grada Šklova: molio sam ih da mu ponesu dva ili tri primerka: niti sam se usudio pisati. Činilo mi se neka drskost ne poznan budući, jednom velikom gospodinu za takvu bagatel pisati, i idući k trgovcima, nekoliko puta hteo sam da se vratim s knjižicama, krepko bojeći se da što nepristojno ne učinim. Niti sam mogao ne strašiti se, ne poznavajući još njegovo prekrasno i veliko srce.

Vreme je da dođem k mojem pismu. Posmatrao sam ga pozadugo, upazim na pečatu neke osobite znake, herojska oružja i kavalere: Gledam opet adres; na mene: platim za poštu, i zafalim onom koji mi ga preda; pak poitam na moj stan, da ga na samo i na tenanu otvorim; i da vidim od koga je i šta hoće sa mnom: Najpre mi poleteše oči na podpis. Ha Zorić! Zorić! Prilepio sam ga k usnama mojim, i naljubivši ga se sit, hteo sam viditi šta mi piše. Ovde zaisto

nisam kadar opisati sladosna čuvstvovanja srca moga; od velike radosti, slatke iz očiju izvirale su mi kaplje; Kakvo blagorodno srce! Kakva prekrasna i carska duša! Nikad nisam bolje nego sad poznao svu istinu onih Euripidovih reči:

"Silni karakter i znameniti u ljudima, da se ko dobar rodi."

Svaka njegova reč i redak medotočnom sladošću napunjavale su me. Piše mi da je primio moja četiri primerka, i zafaljuje mi što sam mu ih poslao, pohvaljuje me i javlja, da je s velikim zadovoljstvom čitao spisanije moje. S neopisanom dobrotom i velikodušjem obećava mi blagonaklonstvo i ljubav svoju, ako bi kad k njemu došao. Izvoljava da mu pišem, jesam li još u Lajpsiku, da mi može ukazati znake blagonaklonosti svoje. Jednim slovom, u svem mojem životu niti sam ovako radosno pismo primio, niti sam kad radosniji bio. I toliko više sam se radovao, koliko, ovu dobrobit za opštu, sve srpske junosti, koji se budu učili i na svojem dijalektu pisati, smatrao sam: Svima sam ovoj mojoj, podobnu sreću čestitao govoreći; ljubite Muze i Gracije, o srpski mladići! Poštujte sestre Apolonove! Težite i taštite se k vrhu Parnasa; onde vas vaši Mecenati čekaju, koji će vas pod pokrov krila svojih primiti, i kojima ćete i vi kao ja sad u preslatkom istupljenju srca s Horacijem uskliknuti:

O et praesidium et dulce decus meum!

O i obrano i slatka diko moja!

Ovde mi se je osvedočila sva istina naše poslovice: Čini dobro, ne kaj se. Ljupko blagonadežno proleće oživilo je u prsima mojim: Ovakog dobročinitelja imajući, šta se ja imam brinuti? Taj isti dan pošao sam k tipografu, dao sam moje sačinjenje o ljubavi da se našampa; i sledovaću izdajući što budem prevodio i sastavljao. Ako sam i kad želio, da što dobro i polezno složim i napišem, sad najviše želim; zato bi rad to isto mojega milostivoga patrona slavnom imenu poklonio i posvetio: da poznadu i pamte od roda u rod naši potomci onoga, koji ih je najviše ljubio i njihovu polzu želio, i sa srdačnom blagodarnošću da spominju slavno ime Simeona Zorića Narančića. Ljubav njegova ka otečestvu svojih blagorodnih praroditelja i ka svom srodnom Narodu, dostojna je svagdašnjeg spominjanja i blagodarnosti: što god u napred na štampu izdam, on će tome uzrok biti, koji me je potkrepio i oblagonadeždio; i da ko ne pomisli, da ja najmanje što (ko zna s kakvom namerom) k samoj stvari i istini pridodajem: evo prilažem, isto o kome je reč pismo. (Zorićevo pismo i Obradovićev odgovor potražite u izvornom izdanju – red.)

PRAVO RECI PA GLEDAJ TE UTECI

Baš ti se je ovo meni desilo! Ovih dana dođe mi od nekud jedno pismo, puno vike i ukora; i što je još smešnije, pretnji! Naziva me da sam plotski, i da plotski mudarstvujem; pita me, ko sam ja, te uzimam neki učiteljski ton, i ko mi je dao ovu vlast? Predstavlja mi da je to moja gordost, toliko zanovetati i napominjati da valja misliti; i da su ljudi od kad je sveta i veka sve

mislili; niti im je potreba bila, da im ja tek kažem da valja misliti; gdi je ko ikada čuo i vidio, da živi ljudi ne misle? Da ljudi ne samo budni no i uspavani sve misle i sanjaju. Da će pre zemlja prestati travu prozjabavati, nego um čovečji misli rađati. Hoće da mu kažem što su mi postovi i duge molitve na putu, što li mi smetaju, te sam se na njih navrzao i podigao? Zahteva, da se već dam jasnije razumeti, koje su to zloupotrebe, na koje toliku bunu podižem; opominje me da pazim dobro, da potkopavajući sujeverje, ne obalim pravoverje; kaže mi, da i osim mene u naciji našoj ima učenih ljudi, koji, kad šćepaju protiv mene pero, ugrijaće mi uši. Najposle zaključuje pismo pridodajući, da zaludu arčim novce, da ako ću pući kao nenačet kesten u žeravici, neću nijednu jedinu baku na moju stranu pridobiti, uostalom ostaje želeći mi u napred bolju pamet.

Na ovako pismo dužnost je moja bila odgovoriti, jerbo koliko više možemo dužni smo čuvati se, da drugima najmanji povod o nama zlo misliti ne damo; ako li se kad desi da kogod nemajući pravo, o nama zlo misli i zloslovi nas, mi smo dužni pokazati svetu našu nevinost, pak na dalje bezbrižno i spokojno prebivati; dan po dan, doći će i Vidov dan. Ko je god nastojao ljudima, svrh nekih pogrešaka, oči otvoriti, i neuvijeno pravdu govoreći istinu pokazati: nije svima mogao ugoditi. Mnogo je ljudi, svakojakih među njima ćudi! Različna vaspitanja, različne namere i sklonosti! Svakojaki interesi i običaji! Ko će sve spraviti, složiti i urediti? Veliki Car Petar jedva bi kroz tolike stare običaje i ukorenjene zavičaje probio i na kraj izišao. Jedan bogat čovek, dovede jednog matorog sina k Aristipu, pitajući ga šta će mu iskati, da ga dobro nauči; "Lako ćemo zato", odgovori filosof, "ali ćemo se mučno pogoditi da ga odućim od svega šta je dosad naučio". Ovde leži ćvor! Hoće se posla i vremena za preobratiti rit i dubravu u njive i livade! Koliko je mučno samo jednog ćoveka dotle privesti, da pozna i ispovrda da je imao krivo, nekamo li jedan celi narod! Iziskuju se tome stotine godina, potrebna su druga vremena, druge okolnosti i novi rodovi ljudi. Ima sad više od dvanaest stotina godina, od kad su Srbliji Davora i Koleda za svoje Bogove imali; pa i današnji dan ćučješ, od Dalmacije do Banata, iz usta gdi-koje stare bake: aj Davore mili bogo! A da je zapitaš, ko je i šta je taj Davor, nikad doveka neće ti znati kazati. A igre Koleda ja dobro pamtim u Banatu: Običavale su se po Božiću kroz sve mesojeđe: mladi momci ćudno bi se nekako poizoblačili i naoružali, išli bi od kuće do kuće, i pevali igrajući i skaćući: "Koledani koledo! Vić'te braćo Koledo! Skać'te momci Koledo, podvikujte Koledo!" i ostalo. Blažene pameti gospodin Georgije Popović, episkop Temišvarski, imao je posla, dok je ove igre istrebio, a šta su govorili o njemu? Naš je Vladika gori od Turćina, neda nam Koleda igrati, ni vampire iskopavati. Za divljenje mi je bilo, kad sam neke naše običaje u Peloponesu i drugim ostrvima Arhipelaga nahodio. U oči rođdestva svetoga Jovana Preteće nema kuće pred kojom se vatra ne naloži, pa neka bi momci i devojke preskakale, nego dođe i koja baka da preskoći, pa puf usred vatre. U Albaniji ima mesta, gdi su se Albanezi u vreme Amurata drugoga isturćili, više od trista godina, i kako se koga našega sveštenika doćepaju, vode ga na svoje groblje da okadi i spomene njihove mrtve; i mora sveštenik glasno spominjati Huseina, Mustafu, Aliju i ostale, ako mu se i neće, jer inaće bi ga zdravo istukli, a kad im ispuni volju oni ga lepo ćaste i obdare. Viću i proklinju hodže i derviši! Ništa to ne služi. Otac umirući

zaklinje sina, da nikakva popa ne propusti, dok mu grob ne okadi. Ove sam neke primere pomenuo, za predstaviti kakvu silu stari običaji imaju; i mnogo se puta nađe čovek na belaju protiv njih govoreći. Što je god novo, čini se prostim ljudima neobično, ako će najpametnije biti; Ako li se to, šta više, nekih običaja koji se za svete poštuju tiče, onda već niti čekaj niti se obziri, jer si im u živac dirnuo. Zato, većim delom, drago mi je bilo ovo pismo i radosno na njega odgovaram; za neostaviti nikome nimalo sumnje, ako bi ja najmanje što protiv pravoslavlju uvodio, neka svaki očita ovaj moj odgovor, pa će viditi i poznati istinu, ako mu je istina draga.

DOSITEJEV ODGOVOR

Časni oče i brate Serafime, zdravstvuj.

Tebi će po svoj prilici za čudo biti, kad čuješ od mene, da sam se tvom pismu veoma obradovao; i može biti, pomislićeš da ti ovako iz neke pritvornosti pišem; no kad sav moj odgovor pročitaš, poznati ćeš mojih reči istinu. Ja sam tvoje pismo s velikim zanimanjem i više nego jedanput očitao, većim delom, nisi mi mogao povoljnije pisati, ni lepši mi povod dati da ti takve stvari otpišem, baš koje su potrebne za ovu moju knjižicu koju izdajem. Istina, što se tiče ukoriteljnih reči, mnogo bi bolje učinio, da si ih zaštedio, zato što, veruj mi brate, pred pametnim ljudima neće ti nikakva poštenja doneti; a pretnja je sasvim izlišna za jednog, koji se je ne boji. Sam rasudi, čega bi se mogao jedan čovek plašiti i strašiti, koji nema ništa šta bi mu ko oteti mogao, i koji gdi se god nahodi, pošteno i pod pokrovom zakona građanski živi; koji može u sred Italije i Engleske kako god u sred Banata i Dalmacije hranu svoju zaslužiti? Koji ništa ne želi, nego među krasnonaravnim i prosvećenim ljudima i s knjigama još nekoliko dana svojega života provesti: kom je sva zemlja otečestvo, i svi narodi, koliko pitomi i blagonaravni, toliko srodni i mili. Istina, da neka slatka simpatija k jedinoplemenim našim i k zemlji na kojoj smo prozrasli, svagda nam na srcu leži, i kao nekakav magnet k sebi nas poteže; i ja bih veoma rado u Paštrovićima u Crnici, ili u Kućima moje ostavše dne provesti pristao, kad bi se mogao nadati, nikakve prepreke ne naći, za učiniti srodnim mojima toliko koliko bih kadar bio polze: no ako ništa, ovo pismo tvoje, dovoljno mi pokazuje da ne bi se mogli nagoditi; zato bolje je iz daleka ljubiti se, nego iz bliza ne snositi se i mrziti.

Čudna je stvar, Serafime moj, slobodno misliti, i svrh svake stvari rasuđivati i govoriti! I kad duša naša ovu bogodanu i sebi prirodnu slobodu pozna i okusi, nikako se i nipošto već porobiti ne može. Telo se da prinuditi, usiliti i u železa sapeti, a slobodni duh nipošto. Znam da ćeš mi reći: misli ti što ti drago, no ne izdaj na dvor što nije za svakoga: nije tako u svemu; što je nerazumno i zlo, ne valja ako je moguće ni pomisliti, ili barem ne valja na sablazan i na štetu drugoga na svet pokazivati; ali sam rasudi, pošteno, razumno i polezno misliti, pak za volju glupom neznanju i slepom sujeverju ne govoriti; brata i bližnjega svoga moći iz mračnoga neznanja izvesti i prosvetiti, a ne hteti, ovo je protiv ljubavi ne samo evangelske nego i opšte čovečje! Ali politika to hoće? He Serafime, za politiku licemerstvovati, i sav život

svoj lagati! I to kad bi bilo za veliku potrebu i na korist društva, neka bi: ali na štetu i sramotu svega čovečanstva, pošteno srce ne može ovoj politici nipošto podleći; pre otrov kao Sokrat popiti, ili opštu psovku, ruganje, pljuvanje i samu smrt kao Spasitelj naš podneti, nego takoj sramotnoj politici pokoriti se. Što ti se čini od onih reči? „i ot Velmoža mnogi su verovali u njega, no nisu smeli ispovedati, bojahubosja Fariseja, da ne iz Sonmišta izagnani budu.“ Evo ti politika! Istinu za volju čovečju sakrivati, i svetli razuma svet gasiti, na veliku i večnu štetu dobroga i bezlobivoga i za samu prostotu i neznanje sujevernoga naroda! Što misliš, zašto su drugo Hrista raspeli i ubili? Nizašto drugo nego zato, što je hteo narodu oči otvoriti, i pokazati, koje je čisto pravoverje koje li sujeverje. Što govore Fariseji? Ovaj čovek nije od Boga, zašto subotu ne svetkuje! A što čini u subotu? Kako, što čini? Slepima oči otvara i bolesnima zdravlje daje, eto šta čini. A da šta bi valjalo činiti u subotu? Kakvo ti je to pitanje? Svetkovati; do podne u crkvi biti, a od podne piti: a ko nema zašto piti? A on ima zašto spavati. Još neki kažu, da je jednoj ženi Samarjanki govorio, da će doći vreme, da će se istinski bogopoklonici klanjati Bogu po svem svetu, a ne u Jerusolimu niti u Samariji; zato valja njega ubiti! No ja daleko odlazim, valja mi na tvoje pismo odgovoriti: ali pre nego k njemu dođem, dopusti mi da ti samo jošte jedno napomenem.

Ti pamtiš dobro moje prebivanje u celoj Dalmaciji, gdi sam ja s propovedaone propovedi govorio, ne samo po selima i po manastirima, nego i po prvim gradovima, kao u Zadru celu godinu, ovde su me dolazili slušati učeni od Talijana: znaš kako je drago bilo našim Srblijima oficirima i drugim građanima, čujući da me latinski predikatori fale: a sad veruj mi stidim se za neka ondašnja govorenja. A zašto to? E da li sam zakon moj i veru izmenio? Nisam, niti ću dok sam god živ; no naučio sam bolje i razumnije svrh mojeg zakona i vere misliti i suditi; knjige učenih ljudi dale su mi sposobnost, pravoverje od sujeverja raspoznati, i čisto evangelsko učenje od čovečjih svakojakih predanja i pridodavanja, koja su nas dotle dovela, da trpimo konje oslikane na oltaru crkvenom! Ne varaju me već koje kakve šarene boje pozlate i vanjsko blistanje; poznajem što je nužno i temeljno, što li je slučajno i izlišno koje je pravo i unutarnje bogočašće i blagočašće, koji li su vanjski običaji, obredi iliti ceremonije. Pročitaj samo ovaj moj odgovor s pažnjom i bez pristašća, pa ćeš poznati, govorim li pravo. Evo me dakle k tvojim tačkama.

Nazivaš me da sam plotski, i da plotski mudarstvujem: rad bih znati, šta pod ovim rečima razumevaš, i kakvo poimanje s njima združuješ. Poslušaj me da ti ja svrh ovih reči poprobedim. Plotski se čovek zove i plotski mudarstvuje, onaj koji nimalo, ili vrlo malo razlikuje od životinje; to jest, koji se ni zašto drugo ne stara nego kako će samo telesne potrebe i zahteve ispunjavati; i ka ovoj samoj nameri i koncu, sve svoje kretnje i dela upravlja i preduzima; nimalo ne starajući se kako će slovesni deo svoj iz dana u dan na veće savršenstvo dovesti, razum svoj prosvetiti, zahteve i želje svoje u dobar red položiti, i duhu to jest razumu pokoriti; koji niti misli niti hoće da zna, da valja srce poboljšati, oblagorođavati, naravi svoje ukrašavati, i ne samo na samoga sebe, no i na bližnjega svoga polzu i pomoć biti; koji sebi ni trunke brige ne zadaje za poznati i osetiti što to znači, savest svoju, od svih zlih i

nepravednih dela čistu i neporočnu sačuvati; kojemu nikada i ne dolazi na pamet, da sva stvorenja sa svih strana, kud god oči okrene, podigne ili spusti, da ga pozivlju k poznanstvu Velikoga, Pravednoga, Blagoga, i Premudroga Tvorca; da ga nastavljaju i uče, kako će um svoj od vidljivih i osetilnih na nevidljiva i umna uzvisiti; kom pristaju one proročke reči: "Oči ima i ne vidi; Uši ima i ne čuje". Ovakav, ako je hrišćanin, on je samo po slučaju hrišćanin; što god veruje i tvori, iz samog običaja veruje i tvori; niti ti on mari niti se miče da proraspita, šta je naš čovekoljubni Spasitelj učio i zapovedio, a šta li su ljudi na nekoliko stotina godina posle njega izmislili i pridodali. Evo ti u malo reči plotski čovek, o kom se ništa drugo ne može reći, nego rodio se, živio i umreo, pak tu ti mu i oluj!

Sada prestavi sam sebi drugog čoveka, koji nije ovome podoban, niti je potreba da ti ga ja na široko opisujem; samo poređenje naučićte te šta ćeš o njemu suditi. Kao čovek mora biti plotski; „Niko ne mrzi na telo svoje no hrani to i grije“, uči nas Apostol Pavel; dužan je čovek telo svoje čisto, celo i zdravo hraniti; no u isto vreme zahteve telesne umereno i blagoprstočno ispunjavajući i razumu pokaravajući. Časno i polezno živeći za prosvetljenje razuma svoga i za ukrašenje naravi svoje svagda starajući se, savršenstvo koliko svoje toliko i bližnjega svoga po sili i mogućstvu svome uzrokujući, dužnost svoju, ili kao starešina ili kao mlađi, po činu i zvanju u kojem ga je nebesni Promisao postavio, ispunjavajući, takav se ne zove plotski no slovesni, razumni i jednim slovom pošten čovek.

Pitaš me, ko sam ja, i ko mi je dao vlast učiteljski ton uzimati? Između tolikog mnoštva Srbalja hteo je Bog, da se i ja rodim; slovesni čovek budući, imam bogodanu i prirodnu vlast drugima misli moje priopštavati, i što sam dobro i pametno od drugih čuo i naučio, drugima kazivati. U svakom narodu i društvu mora biti svakoga zanata i zvanja ljudi, i među svima njima potrebno je krepko dogovaranje i sloga; i nije pravo jedan drugom da rekne: ti nisi od potrebe. Sada kako smo poviše rekli; čovek nije samo plotski, nego i slovesni; zato kad su potrebni toliko zanati i pronalasci za telesnu potrebu, dostojno je i pravedno da se ima koji zanat i za slovesnost našu: i toliko je više toga potreba, koliko kroz samo preimućstvo razuma i slovesnosti čovek prevashodi sve ostale životinje. Dakle kad toliko drugi staraju se i rade za moje različne potrebe, jedni stoje na oružju za moju spokojnost, drugi zemlju oru da mi hleba dadu jesti; jedni me odevaju i obuvaju, a drugi mi donose iz dalekih vilajeta svakojake potrebne stvari; pravo je da i ja s mojim zanatom što za njih uradim; da što sastavim i napišem što će potrebno i polezno biti za njihov blagorodniji deo sebe to jest za srce, slovesnost i razum; ovo je moj zanat. Evo ko mi je dao vlast! Bog, koji mi zapoveda da moju dužnost činim; ako li se baš nađe ko da neće nipošto da zna za moje pisanje; ti znaš šta bi naš Marko Slepac u Dalmaciji običavao reći, kad bi gdi na časti pevao: "Braćo! kom nije moje pevanje milo, nek metne prsti u uši, jer ja sad na njegovo raspoloženje ne gledam." Ali ko je lud u vreme ručka prste u ušima držati? Ili bi ti zar hteo da i moje knjige kao Turci Aleksandrinsku biblioteku sažežem? Nećemo ako Bog da, od Turaka pamet učiti.

U trećem punktu bacaš mi preko nosa gordost moju i slavljublje; i ove su ti moje reči, baš kao muha u nosu; da valja misliti. Evo ja ću ti pravo kazati, da ništa drugo na ovome svetu ne želim, nego da moje ime ostane u rodu mojemu, i da mu milo i drago bude; i uzdam se u pravednoga Tvorca, koji, kao sami Srcoznalac poznajući čistotu i pravost namere moje to će mi dati; kako je dao i svima onima, koji bez svakog vremenog interesa, i čestokratno na štetu svoju, za pravu i čistu ljubav ka istini i ka čovečjem rodu, pravdu su i istinu otkrivali i pokazivali. Ali će to kasno biti; ništa zato; koliko kasnije toliko postojanije: mili će oni ljudima biti, dok je god na svetu ljudi, koji, da su besmrtni bili, ni na što drugo nego na polzu čovečjeg roda besmrtnost bi svoju upotreбили. Ne bi Bog ulio u srce moje takvu k srodnima mojima ljubav, da nije i njima ljubavna i osećajna srca dao, koja za ljubav ne mogu da ne ljube. Slavoljublje i častoljublje kad se preko mere nepravičnim i usiljenim načinom, na štetu bližnjih naših ištu i traže, onda su zle i nedopuštene stvari: a kad čovek umereno i razumno kroz svoje prave zasluge i kroz dobro i polzu, koju bližnjima svojim donosi, slavu i čast želi i traži, ovo ne može biti osim veoma pohvalno i podražanja dostojno delo. Od samoga Boga šta se drugo za pravedno i dobrodeteljno življenje očekivati može, osim večna slava i čast? Predstavi ti sebi takog čoveka, koji nimalo za pošteno ime ne mari, može li se što nevaljalije i huđe izmisliti? Avet i sluga mora takav biti a ne čovek. Sluga i sluškinja ponose se podvizžno i verno služeći gospodare svoje, i dostojni su zato pohvale. Leži i ležaće dovek u ropstvu jedan narod, čije srce ne zna šta je nacionalni ponos!

Veliš da svi ljudi na svetu misle, i da neprestaju misliti; to govoreći, osvedočavaš da si u ovom poslu malo od deteta utekao, i da sasvim ne znaš šta znači zrelo i razumno misliti. Metuzalema vek da nam je, još ne bi savršili učenje mišljenja: sva upražnjenja i neumorni trudi svih učenih i premudrih ljudi na svetu, nisu ništa drugo nego mišljenja. Šta su drugo tolike hiljade hiljada knjiga, nego učenih ljudi prekrasne misli? Svrh nekoliko stvari kao dete misliti; i svrh svake stvari zrelo i razumno misliti; tu je toliko rastojanje, koliko nebo od zemlje. Nekder malo o ovom prodivanimo! Misliti i zahtevati, ovo su dve sposobnosti čovekove, iz kojih, sve što se u njemu zbiva proishodi; i svaka od ove dve sposobnosti deli se na dva dela. Kako dete, tako i najveći prostak misli i mora misliti o svemu onome što mu u pet čula pada; vidi, kad se god rodi sunce, dan, a kad zađe noć; vidi da iz oblaka ide kiša; vidi šarenu dugu; svrh svega toga i misli; no šta, i kako misli? Evo kako: misli da kad je dan, nije noć, a kad je noć nije dan; misli da je kiša voda, i da je duga šarena, čuje grmljavinu i pojanje slavuja, i nahodi u tom veliku različnost; raspoznaje miris od smrada, slatko od gorkoga, i oseća zimu i vrućinu. Poslušaj de jednu malenu istorijicu ovde vrlo priličnu. Spominjem se, kad sam u Crnoj Gori bio: vladika Vasilije doneo je bio iz Rusije mnoštvo knjižica, čini mi se da se zvahu Mesečna Sočinjenja; u jednoj od ovih čitao sam nešto o dugi, pa baš u jedan letnji dan, pri tihoj kišici na čardaku kažem starom vladiki Savi, šta sam čitao o dugi, a u isto vreme spram nas viđaše se prekrasna duga; al' eto ti od nekud dojava na magaretu jedan iguman; velika ljudina i preko mere bradata. Vladika Vasilije, koji na pola našeg razgovora k nama dođe, kako upazi igumana, reče mi: tako ti vere đakone, upitaj ovoga igumana, šta je duga, i zašto je šarena. Ja još nisam poznao bio lukavi običaj vladike Vasilija, koji bi svagda radio

među druge zametuti kavgu, samo da se ima čemu smijati; jedva dočekam da mi to naloži. Moje nestašno srce počne skakati od radosti, što ću metnuti u smetnju veliku igumana; otvore se vrata, eto ti igumana, jedva dočekam da se pokloni episkopima i da se posadi; istrčim kao petao, i načnem ovako: Oče igumane, kaži mi molim te, šta je duga, i zašto je šarena? Počeo sam se već bio osmijavati, kako će se smesti, i neće mi znati šta odgovoriti; i jedva sam se od većeg smeja uzdržavao. Ovaj da ti se smetne, ne bi bio pravi Crnogorac. Uvati se s širokom šakom za bezbrojnu bradu; pogleda malo na dugu, pak ti prevali na me nekakve strašne crne velike oči; Njutr bi se od njih prepao bio; pa namesto odgovora ovo mi pitanje učini.

Iguman: Vidiš li ti ono moje magare?

Ja: Vidim, ali nije moja reč o njemu bila; gdi duga gdi li magare?

Iguman: Znam i šta je tvoje pitanje, ali je potreba da ti prepovjedam da je ono moje magare daleko od tebe pametnije.

Ja: S kakvom merom meriš moju i magareću pamet? rad bi znati.

Iguman: Slušaj pak ćeš vjera ti božja znati! ono magare poznaje plevu koja je pred njim, i ako ne vjeruješ eno gledaj kako grize; a ti toliki, ne znaš još šta je duga? Duga je duga, nije kačni obruč, a pitaš zašto je šarena; ta zla ti sreća, može li biti duga da nije šarena? Ili si ti zar đe vidio i crnu?

Episkopi su mislili puknuti od smeha; a meni se zavrti čardak oko mene i duga mi od teške sramote pocrni pred očima, gdi me čovek lepo na očigledce sravni, da barem konju ili volu, ne bi toliko mario, nego upravo magaretu; a on ti pun zadovoljstva kad jedan kad drugi brk zasukuje, s takvim dičenjem kao da Kleopatru na trijumfu nosi. Meni je s ovim bilo, baš kao nekima u Zadru latinskim teolozima; ovi jednom čuju, da je došao u grad neki u svoj Dalmaciji za svoje dišpute oglašeni Pop Muždalo; ne izgube ti vreme, nego dođu i opkole ga na sred grada, pak za posmijati mu se upitaju ga, ko je Melhisedeka rodio; a on njima: kažite vi meni najpre, ko je mene rodio? Kiće čort znati (odgovore teolozi), ko je tebe rodio? To nigde ne stoji napisato. Pi, sram vas budi, (vikne pop Muždalo) babe u mom selu pametnije su od vas! One znadu, ko je mene rodio; pak očete da vam ja kažem, ko je Melhisedeka rodio! Bravo, bravo, oče Muždalo, poviknu svi okolostojeći; a teolozi se vrata od kud su i došli, i poznadu iskustvom, da nije čitav posao s ljudima od druge strane sfere u dišput puštati se. A kad ti moj iguman još upazi, kakvu ja knjižicu u ruci držim, s građanskim slovima; kaže mi bez uvijanja, i kao s tripoda, da ako se ja takvih knjiga ne okanim, da ću i to malo što imam pameti izigrati: Ne vidiš li (veli mi) da je u njoj pola latinskih slova, i da je svaka knjiga pod anatemom, koja jedno jedino slovice latinsko u sebi ima: kaže; da od kad su takve knjige na svet proizišle, da su ljudi počeli spuže jesti: Ajme crn vam obraz (podvikne) mogaše svet još koju stotinu godina postajati, da mu vi s takim knjigama haka ne dođoste!

Sada vidiš Serafime moj, da iguman Crnogorac nije u svemu krivo imao; zašto da magare poznaje plevu; da duga nije kačni obruč, i da je šarena, ko može tome protivrečiti? Ali se sve to ne zove misliti ni rasuđivati, nego samo čuvstvovati: a razumno i pristojno svrh svačega

što god vidimo i što god čujemo i osećamo, misliti, suditi, rasuđivati, jedno s drugim poredeći raspoznavati, i pristojne zaključke od tuda proizvoditi, iziskuje mnogo više nego čuvstvovati: ovo je posao uma, pameti i razuma; ovo su tri vrhovne i dejstvjuće sile duše naše; no ove iste sile ostaju slabe, detinjske i zamršene, ako se kroz dugu nauku, vežbu i iskustvo ne razmrse, ne prosvete i u savršenstvo ne dovedu.

Zemlja, loza, i različna plodovita rađaju svakojake po rodu svome plodove, no divlje; za prepitomiti ih, hoće se trud i majstorija. Tako je izvolio premudri Tvorac za dati čoveku posla. Ovo isto pripitomljenje najviše je potrebno duši, umu, srcu i telu našem. Čovek da se u planini rodi, i nasamo naraste, malo bi različestvovao od životinje. Nikakva jezika, nikakva zanata ne bi znao, ukratko bio bi beslovesan. Sotvori Bog (veli sveto Pismo) čeloveka po obrazu svojemu i po podobiju. Koji je ovo obraz božiji u čoveku i podobije? Sposobna razumu i slovesnosti duša. No ova slovesnost leži sakrivena i vrlo zamotata u duši našoj, ako se kroz vežbu, majstoriju i nauku ne razmrse, ne prepitomi, ne provesti i u savršenstvo ne dovede; ostaje kao srebro i zlato u zemlji, s nepotrebnim kamenjem pomešano; a koliko se raščišćava, pripitomljava i prosvećuje, toliko se više k srodnom, prekrasnom i premudrom Bogu približava. Evo ti Serafime, koliko na kraće mogao predstavih, šta se zove prosto misliti, i razumno misliti. Hodi sad da razmrsemo drugu, i više nego misliti potrebnu sposobnost čovečju, to jest zahtevati; i ovu valja na dva dela da razdelimo, i da pokažemo, kolika je razlika, prosto po čuvstvima zahtevati, i razumno zahtevati: no pre nego se u ovu krčevinu upustimo; dozvoli mi da još jedanput spomen našega Marka slepca; dostojan je brate, znaš koliko nas je puta razveselio. On bi često rekao: "Kad mi gusle nisu po ćudi, volio bi da nisam ni slep"; a našto to sad? (reći ćeš) to je na to, da dobro paziš, koliko na ono što smo rekli, još više na ovo što ćemo reći; zašto kad se što čita gdi je potreba paziti, bez pažnje, bolje bi bilo da se i ne čita.

Zahtevati, želiti i hteti, to sve na jedno izlazi; prirodno je čoveku od detinjstva zahtevati: sve što mu je poćudno i ugodno, zahteva da mu bude, a sve što mu je neugodno, zahteva da mu ne bude, ili ti odrićno da rećemo, ne zahteva i neće. Pitali su Aristotela, zašto je svakom milije gledati jednu mladu, zdravu i lepu nevestu, nego jednu staru i kašljivu baku? Slepakćko pitanje, odgovori filosof; Ko ne voli slušati slavuje, nego žabe i svrake? Zahtevati ono što je prijatno, slatko i milo; ovo je samo čuvstvitelno, čoveku i životinji opšte zahtevanje; i daleko različito od razumnoga i korisnoga i dobrodetelnoga zahtevanja, iz kojega se rađa sva čovekova vrednost i dostojanstvo. Ništa drugo ne zahtevati i ne hteti, osim što je nužno i potrebno k načelnom koncu i nameri, za koju smo od Boga sazdati: No ove reći potrebju nekoliko izjašnjenja. Neki su mudrovali, da je čovek, samo za telo i za ovaj vremeniti svet sazdat, i iz toga zaključivali da sva blagodet i blaženstvo čovekovo sastoji se u zadovoljstvu i naslađenju ćula. A drugi, hoteći ovo mudrovanje kao lažno da odmetnu, upali su u ovoj sličnu budalaštinu; ućeći to jest, da je čovek za samu dušu i za onaj svet sazdat, a da ovaj vremeniti svet mora smatrati kao tuđu i ništavnu stvar. Mnogi su hteli ovo poslednje mudrovanje svetim Pismom podupreti, pak smatrajući stvar samo s jedne strane i nakrivo,

tumačeci i prenadtumačujući se pokliznuli su u svakojaka čovečjem jestestvu na preko protivna mudrovanja; i odavde su proizišli postovi, neženidbe, pustinjaštva i odricanja sveta. Istina ne može biti istina, ako je u njojzi najmanje laži pomešano. Ili mora biti sasvim cela istina, ili laž. Nikako dakle drugojače, osim razumno misleći i rasuđujući, i što jeste od šta nije raspoznavajući i razdeljujući, možemo k čistoj istini doći. Evo dakle kako valja, zdravom razumu sledujući, o ovima stvarima misliti i mudarstvovati.

Sazda Bog čoveka (veli sveto pismo) od zemlje; evo telesni deo čoveka: i dunu u lice njegovo duh života: evo slovesni i razumni deo; sad između ova dva dela potrebno je veliko saglasje i sloga, za njihovo uzajamno očuvanje i savršenstvo.

Telo zahteva i želi sve ono što naslađuje njegova čuvstva; a slovesni razum pokazuje ono što je polezno i pravedno. Sleduje, da svi naši telesni zahtevi, koja su razumu, polzi i pravdi saglasni, moraju biti dobri, budući da uzrokuju savršenstvo, koliko tela našega toliko i slovesnosti, iz ovoga savršenstva rađa se vrlina, od koje zavisi sva naša večna blagodet. Bez vremenitoga na ovome svetu života, ne može se nikako imati večni život. Blaženstvo večnosti, rađa se iz razumne i vrle upotrebe vremenosti. Blagoslovi Bog čoveka i reče, rastite se, plodite se, napunite zemlju i vladajte njom. Sve što je god ovom blagoslovenju protivno, mora biti prokletstvo: nema šta drugo biti: k tome, valja još i ono da priložimo: čovek sam ne može na svet postati, niti živiti, niti sposobnosti svoje k savršenstvu privesti: potreba je da ima ko će ga roditi, odhraniti, naučiti i k savršenstvu nastaviti; pravedno je dakle, istu pomoć i dobročinstvo koje je od drugih primio, i on drugima po mogućstvu svome da pokaže i učini; jer inače bio bi Bogu i ljudima neblagodarani, nepotreban i ništa čovek.

Evo Serafime, dođosmo onde gdi smo hteli; vidiš li kako, idući po tragu, nađe čovek zeca. Sad vidiš i poznaješ, koja načelna namera, i poslednji konac zašto je čovek od Boga stvoren, i da je dužan ka istom koncu sve svoje zahteve, dok je god živ, upravljati: to jest blagodet i savršenstvo koliko svoje, toliko i blišnjega svoga uzrokovati. Zato su svi zakoni božanski i građanski; sve što je ovome koncu protivno, upravo je božjoj volji i zdravome razumu protivno, i po tome se zove nevaljalo i zlo. Razumno i pametno misliti, ovo je prvo po redu, zašto ko ne ume razumno misliti, neće umeti razumno ni zahtevati, neće znati zahteve od zahteva raspoznati, niti bolje od gorega odeliti i izabrati. No ništa manje, razumno zahtevati, premda je drugo po redu, prvo je po ceni i po dostojanstvu; zašto, koja je korist razumno misliti, a ne razumno postupati? Pametno govoriti a ludo raditi? Koliko ljudi vidimo na svetu, koji po govoru rekao bi da su pravedni Aristidi, i vrli Sokrati, a kad im pod kožu zaviriš, krstiš se i čudiš, šta pod njom leži! Ne retko da se i ovo viđenje na svetu upaziti, da učen čovek, vredan i mnogo iskusan, nevaljalo i nepravedno radi, i zlo živi: zaludu se je ovaj naučio razumno misliti, kad nije hteo zahteve svoje iz rana u dobar red postaviti i razumu pokoriti; zato takav, ako po slučaju vino ljubi, kako ga se gdi dočepa, opiće ti se kako god jedan koji ni točke ne poznaje. Koja polza učen biti i vredan, a imati srce pokvareno, lukavo

preko mere interesirato i mrzosno? Pakosna i zla srca čovek, koliko je vredniji i učeniji, toliko bi više zla učinio, da mu zakoni građanski ne smetaju i ruke ne vežu.

Ima nekih reči, koje, koliko se bliske čine, svaka od njih osobito što znači: na priliku, učen i razuman, pravedan, i dobar, vredan i zaslužan. Učen je koji ima poznanje i iskustvo mnogih i različnih stvari. Razuman je onaj koji sve zahteve i dela svoja razumu sledejući upravlja. Pravedan je koji svakom svoje ostavlja i daje. Dobar je koji u svemu svoju dužnost pazi i ispunjava. Vredan je onaj koji ima dovoljno pronicljivosti, kreposti i postojanstva, mučne poslove preduzeti i savršiti. Zaslužan se zove koji je mnogo više dobra društvu učinio, nego bi se moglo od njega iziskivati. Ako dobro rasudiš Serafime brate, ovo što smo dovede rekli, uzdam se da ti više neće biti kao šiljak u nosu moje reči da valja razumno misliti. Vidiš kolika je razlika od prosto samo po čulima do po razumu i slovesnosti misliti i zahtevati. Ovde ne mogu završiti da ne opomenem dobre roditelje i učitelje, da dečici svojoj od prve mladosti razumne misli i mudrovanja usejavaju, i njihove mlade i lakosvitke zahteve na dobro okreću i upravljaju. Mnogo o tom zavisi što smo iz prve junosti privikli i naučili! Evo me sad na tvoje druge punktove.

Pitaš me, što sam se navrzao na poste, duge molitve i na mnoge svetkovine, i što mi smetaju te sam se protiv njih naoružao? Čitaj sveto Evangelije, pa ćeš viditi, što su Spasitelju našem te iste stvari smetale, te je na njih vikao, i fariseje zato ukoravao govoreći: "Gore vama knjižnici i fariseji, licemeri, koji postom pobleđavate i pomrčavate lica vaša, i molite se po sokacima i po ulicama, da vas ljudi vide!" Zloupotrebe, koje su se u ono vreme s ovim poslima činile, čine se i danas, i ko god Hristovu nauku prima, poznaje i ljubi, mora na sve ono na što je Hristos mrzio i vikao, mrziti. Dvadeset i pet godina proveo sam ja s različnim našega zakona narodima, u Grčkoj, Albaniji, Bosni, Hercegovini, Moldaviji, i gdi ti god drago: malo ne sav narod, nipočemu drugom ne zna da je istočne crkve hrišćanin, osim po postu i po svetkovinama. A kako poste? E braćo moja! Bog sve vidi i čuje, pravdu valja da govorimo! Niko drugi ne posti, osim krajnjeg siromaštva ljudi; i oni koji na neplodnim zemljama žive, i po nekoliko meseci u godini, kad bi hleba i proje samo imali, carske bi im se trpeze činile. Ovi bedni veći deo života svoga poste, ali za ljutu nevolju; a oni koji imaju različnih, što zovemo posnih jela, zejtina i vina, nikad doveka ne poste (valja znati da ja ono za post ne držim, kad čovek ne ruča, a večera i za ručak i za večeru; niti ono, kad mesa ne jede, a nagruva se pasulja i kombosta, te mu puca trbuh, i znoji mu se čelo).

No reći ćeš mi Serafime, a što ti to smeta? Običaj je stariji, neka se drži, ako ne učini nikakva dobra, to su već davno i davno razumni ljudi poznali. Ali evo nevolje: čini mnogo zla. Znaš ti dobro da Albanac i Crnogorac ubije čoveka kako god divlju kozu, pa otposti; krađu, laž i svaku uvredu i nepravdu uzda se da će zapaprenim pasuljom razduvati, i kao gromom rasterati; nema smrada i nečistote, koju se on ne uzda da neće kiselicom i sirćetom oprati, belim i crnim lukom razagnati.

Kad bi se postilo kako božanstveni Apostol Pavel uči; samo za uzdržanje, svojevolutno, a ne silom: ko bi lud bio na post vikati? Ko ne posti, onoga koji posti neka ne kori, a ko posti, onoga ko ne posti, neka ne osuđuje. Ali ko sme sad Apostola Pavla ili samoga Hrista za svedočanstvo primiti? Namah istom čuješ ni pet ni devet, nego Luteran. Kakvi smo ljudi, Serafime pomagaj! Hrista preblagoga Spasitelja i Apostola Pavla na očigledce lepo poluteranismo? Boga večnoga i pravednoga primam za svedoka; da ne govorim, ni iz kakve zlobe ni iz pristašća, no srce me moje boli, koliki poštenu i čistosrdačni narod u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, jednoga naroda i jezika, i koji u istoga Isusa Spasitelja veruje, mrzi se, ukorava se, goni se, i jedan drugom ljutu nepravdu čini! Zašto? Za post, ko posti sredu, on je Rkać, a ko subotu, on je Bunjevac. Sa svetkovinama biva još gore; nije potreba da ti kažem, znaš i sam šta se čini: u radne dane svi su ljudi mirni i pametni, od jutra do noći rade i o svom poslu brinu; a kako svetkovina, sve ti to poludi: do podne u crkvi, a posle podne u krčmama; i mnogi poarče na sveca, sa čim bi mogli sedam dana gladnu familiju prehraniti. Pa neka bi samo to bilo; no kad su svađe i procesi? O svetkovinama. Kad su pijanstva i beščinja? O svetkovinama. Kad brat na brata nož trza? Kad se krv proliva? Glave razbijaju i ubistva čine? O praznicima i svetkovinama! Ti pamtiš dobro popa Mauka s Otona reč: kako ti Svetac, al mene moj nos svrbi! Pa šta to znači Oče Mauče? Šta znači? Da ću se taj dan opiti, i s kim god potući. Ta ne idi čoveče k vinu, Bog te vidio! Nemaš pameti koliko jedno pače; ne uteraj ja moj nos u laž! U tom poslu nema nad njim filozofa na svetu! Koliko puta nisam ja hteo k vinu poći, al dođe ono k meni. Dobro, a ti barem pij umereno, pa se nećeš opiti. Jao, jao! Međer si ti sasvim bez pameti! Ko će vino umereno piti? Zar je vino voda? Koliko ga više piješ, toliko ti se više žedni; dok ti se ne zavrti mozak, pa onda ne znaš ni šta govoriš ni šta činiš.

A šta sad da činimo (reći ćeš), da odmetnemo poste i svetkovine, da uništimo običaje istočne crkve, i da novu veru uvedemo? To ja niti mislim niti govorim. Prošla su sad ona fanatička vremena, kad je svaka nemirna glava novu veru izmišljala i izlegala! Blagodarenje budi gospodu Bogu i premudrim carevima i vladateljima, sad je svako u svakoj veri miran i slobodan. No valja narodu jasno dati da pozna, da čisto pravoslavlje i pravoslavno blagočašće, nimalo ne sastoje se u kojekakvim običajima; a kad još, šta više, ovi isti običaji preokrenu se na zloupotrebe, onda su upravo po konopcu pravoslavlju i blagočašću protivni i sramotni. Zato ko posti, nek se čuva da nikada ne ukori i ne osudi onoga, koji ili ne može, ili neće da posti: rečene poste čuvati, to je uredba i predanje čoveče, a ne osuđivati brata svoga niti ukoravati, ovo je upravo zapoved božja. Ko god misli da će prestup zapovedi božjih, i uvredu i nepravdu učinjenu otpostiti, on se debelo i beslovesno vara, on od posta zloupotrebu čini: I na taj način njegov je post pravi farisejski post. Ovo se isto može i o svetkovinama reći. Ko na praznik savršenstvo koliko svoje toliko i blišnjega svoga uzrokuje, pre ručka Boga slavi, a posle ručka sveto Evangelije čita, ili koje drugo delo milosti isunjava, bolnoga i u tamnici posećuje, tužnog utešuje, sirotom i nemoćnom ruku pomoći daje; njegova je svetkovina blažena, evangelska i sveta; a ko svetkuje zlosloveći i brata svoga osuđujući, opijajući se i zlo čineći, njegova je svetkovina idolopoklonska a ne hrišćanska. Koja fajda uraniti rano u crkvu, pa kako iziđeš pred vrata crkvena, gledati kome ćeš se porugati,

posmijati, i koga ćeš osuditi; na taj način, bolje je da i ne ideš u crkvu, kad iz crkve bolji ne izlaziš. Ti si dobro poznavao ona dva božja sveštenika u Dalmaciji, protopopa Jovana Novakovića u Kninskom Polju, i onu blaženu Avraamsku dušu, popa Avraama Simića u Kosovu, znaš kako su oni svoj narod svetkovati učili! Kako bi se liturgija svršila, ovo bi im bila k narodu reč: Hrišćaninu je najkorisnija svetkovina, kad najviše dobra učini: gledajte koji siromašak u selu nije kadar njivu svoju uzorati, posijati i požnjati; pomozite slaboj i nemoćnoj braći, da im ne ostanu njive neurađene. I na ovaj način bi se među onim bratoljubnim i vrlim narodom, veći deo svetkovina praznovao. Blaženi i sveti sveštenici, i dobri verni Hristova stada pastiri, mnogo li ti ste vi dobra u životu vašem učinili! Srećne tri godine mladosti moje! koje sam među onim ljudima proveo dečicu njihovu učeći: godine spokojstva i bezlobija, nikada vas ne mogu zaboraviti! No o ovom za sad dosta; valja da pređem na druga tvoja, jedan ili dva, koja nam još ostaju punkta.

Veliš mi da pazim dobro, da potkopavajući sujeverje, ne obalim pravoverje: ne boj se toga Serafime ni malo; može se sujeverje potkopati i iskoreniti, ne samo, bez najmanjeg pravoverju pritrunka i gubitka, nego jošte na veliki uspeh i polzu istinskoga pravoverja i blagočašća. Nek der samo pođemo, nogu pred nogu, s čistim srcem istinu tražeći; zdrav razum će nam je pokazati. Rekli smo poviše, da istina mora biti sva i u svemu istina, ili ako je najmanje u njojzi laži, već ti ona nije istina. Što će mrak sa suncem, što li će laž s istinom? Pravoverje je za istinito i izvesno sveto Evangelije držati, i ništa ne primati što nije Evangeliju, zdravome razumu, i polzi opštoj saglasno. Baci der sad jedan pogled na sujeverje, pa ćeš se užasnuti, koja je rugoba i grdoba. Sujeverje po samome imenu pokazuje se šta je; sujetno, to jest ludo i nerazumno verovanje. Mnogo verovati, svašta verovati, od straha i plašnje verovati; to ti je sujeverje; ko se pomrčine boji, šta ti on ne misli da nema u pomrčini? I što je najsmješnije, boji se onakvih stvari, koje nikada niti je vidio niti će viditi. Zašto ja na toliko mesta nazivam sujeverje glupo: evo razloga: koliko je više jedan čovek nerazumniji, nesmisleniji i gluplji, toliko je sujeveniji. Veruje siroma Bedak, i šta zna i šta ne zna, i šta je čuo i šta nije čuo, i koliko mu je jedna stvar plašivija i užasnija, toliko je više i silnije veruje. Zato što ova stvar uzbuđuje u njemu nekakva mračna no snažna osećanja, koja on koliko jače oseća, a ne zna šta, toliko ih se više plaši i od teškoga straha veruje, a tu, gdi ko od straha i užasa veruje, zbogom već pameti i razume, tu ti je već s vama! Pitali su jednu staricu: bojiš li se bako Boga; Moj sinko! Ko se ne bi zla bojao? odgovorila je. E Serafime brate! Samo srce naše kadro je delom osećati, a niti jezik može izreći, niti pero opisati, koliko je slatka i utešna razumna i prosvećena vera, kad je na ljubavi ka Bogu i ka celom čovečanskom rodu osnovana! Veruje razuman i dobrodeteljan čovek da jest Bog, i da je savršeno dobar i savršeno pravedan, veruje da je slovesna duša besmrtna, koja kroz svoju vremenitu na ovom svetu dobrotu i pravdu sjediniće se s onom večnom i blaženom dobrotom i pravdom, rečju s Bogom. Koliko je zlima i nepravednima strašna božja pravda, toliko je dobrima i pravednima slatka i mila. Ko će mariti, ko li će se bojati smrti, verujući da je duša besmrtna i večna? Ko li neće s krajnjim zadovoljstvom i s neiskazanom radošću, ono blaženo besmrće čekati, kad mu njegova čista i pravedna savest svedoči, da u onoj beskonačnoj večnosti, ništa ga drugo ne čeka, nego večna

radost, i beskonačno blaženstvo, rečju s Bogom sjedinjenje? Ovo je evangelska vera, razumna, kratka, no sva i savršena. Ovu je slatku i utešitelnu veru čovekoljubivi naš Spasitelj s neba ljudima doneo i pokazao, koje da su se ljudi držali, nikad bolje; svi bi pravoslavni, i svi bi dobrodeteljni bili! Ali ko će tolikom svetu pamet dati? Ko li će toliko čudnovatih glava složiti? Ne zna čovek šta je umerenost, niti šta mu je dosta, kad veruje, on hoće ili mnogo i svašta da veruje, ili ništa. Svaki narod i jezik ima svoje Oce i Učitelje; ovi ti počese tumačiti Evangelije, kao da ovo, bez njihovog tumačenja ništa ne bi valjalo; počese ti se iz početka dišputati, pa ukoravati i psovati; razdeliše se, prokleše se, anatemi i vragu jedan drugoga predadoše, i među braćom hrišćanima učini se veća smutnja, nego pri Vavilonskom tornju: i na mesto slatke evangelske ljubavi, uvede se velika mrzost i vražda. Pak za učiniti da ova podela i mrzost ostanu večne, uvedoše različni narodi različne običaje i ceremonije; urediše i ustanoviše da svo pravoverje i blagočašće u ovim običajima i ceremonijama sastoji se. Zato sad, pred sujevnim očima ništa ne služi, ako će ko sveto Evangelije verovati, i ako će dobrodeteljan biti kao Sokrat; ako on te i te običaje, ceromonije i svetkovine ne drži, on je bezbožnik! Šta veli sujeverje? "Toj čelovek nest od Boga, jako suboti nehranit!" No budi večna slava i blagodarenje blagom nebesnom promislu, koji kroz filosofiju otvara ljudima oči. Sad se među prosvećenim ljudima ne pita ko je istočne, ko li je zapade crkve; no ko je dobrodeteljan, pošten i vredan čovek? Nikoga vera njegova neće proslaviti, no svaki sa svojim dobrim delima proslavlja veru svoju. "Tako da se prosveti svet vaš pred čeloveci, da vide vaša dobra dela." Evo prava vera i zakon! Svrh ove materije (kako sam vidiš) moglo bi se više besediti, no i ovo malo ko bude s rasuđivanjem i s pravom ljubavlju ka istini pročitao, dosta će mu biti, za poznati da svi običaji i ceremonije bez ljubavi evangelske nisu ništa drugo nego sujeverje.

A što mi pretiš sa učenim ljudima, nisi nimalo pogodilo s kim ćeš me uplašiti. Ja se i sam odazivam na sud učenih ljudi; no samo jednu jedinu stvar od njih, pre nego mi sude, iziskujem; koju, ako su kako dolikuje učeni, sami će mi, da je ja i ne ištem, dozvoliti; to jest, da bez svakog pristrašća iz same čiste ljubavi ka istini sude. Pa ćeš viditi ko će više dobiti, ti ili ja. Ja se veoma staram za sud učenih, prosvećenih i pravdoljubivih ljudi; i mnogo više nego ti misliš. I ne samo onih učenih koji u naše vreme žive, nego i onih, koji će na mnogo stotina godina posle nas živiti. Njihove licejske prosvećene oči, koje su kroz sedamdeset zidova istinu kadre upaziti, poznaće moju poštenu i dobru nameru, i ako mi koju pogrešku pripišu, znaj da će ova biti; što nisam mnogo više protiv ovih stvari protiv kojih govorim, govorio. No prostiće mi, kad rasude, da pri okolnostima u kojima se u sadašnje vreme nalaze oni, koje ja želim da mi čitatelji budu, ovo je dosta. Staroga Hesioda reč vrlo je dobra, koji veli: Poznaj vreme! Vreme je u svačem najbolje.

A pritom, i posle će se nas ljudi s leđima rađati, neka i oni što ponesu. Još ću ti jednu reč što se ovoga tiče reći; da ništa ne ostane nerečeno. Ako baš nađu, da sam se u čemu kao čovek i prešao, oni moraće srpski pisati, da pokažu istom narodu za koga i pišem, koja je moja pogreška; to je meni dosta, ja sam to i hteo. Hteo si nešto reći, nenačetom kestenu upoređujući me, no ništa nisi oštromno rekao; koje ravnanje čoveka s kestenom? Da si barem rekao ako

ću pući kao cvrčak pevajući; koliko toliko slagalo bi se, ali me cvrčku nisi smeo spriložiti, znajući da kad stari cvrčak pukne, iziđu iz njega mladi, koji glasnije cvrkuću nego stari. Žališ me što novce, štampajući knjige, trošim! A da još znaš, kako ti bez vina ladnu vodu pijem, a nimalo tome (jao i pomagaj) nenaviknut, više bi me žalio; no meni i ovo za dokaz besmrtnosti duše služi, kad je tako želja večnosti zadovoljstvo grkljana pobediti kadra. Kažeš mi upravo da neću nijednu jedinu baku na moju stranu pridobiti, odveć si žestok, i činiš iskaze baš kao sikirom. Ja sve naše starice poštujem, klanjam im se i ljubim im ruke, kao zaslužnim roditeljnicama i hraniteljnicama čovečanskoga roda; ali što se tiče da ti ih ne preotmem, spavaj sit na obadva uha, s moje strane na čast ti sve bake; samo rad bih da te ko ima od mladih ljokati, znaš kako si drugda nespokojan, baš kao june, kad mu muha pod rep uđe. Zaludu se moj brajko zoveš Serafim, kad nisi još ni anđeo. Srdačno ti zafaljujem što mi bolju pamet želiš, ja o tom nastojim i nastojaću dok sam god živ: Staram svagda učeći se.

Ovaj isti moj prijatelj, po savršenju svoga pisma prilaže mi, kao pod tajnom nekoliko redaka, no ova stvar nije nimalo za tajnu; a pri tom ja dobro znam da će on tu tajnu mnogima priopštavati i publicno govoriti; zato meni je potreba za moje opravdanje svrh toga izjasniti se. Veli mi da ne uklanjam ispred očiju, i ne mećem za leđa, poštovanje koje sam mojoj naciji dužan; i da ne činim da nam se drugi narodi smeju. Ko god ima najmanje pameti i rasuda, može vrlo lako poznati, da ova krivica ne može se meni nimalo pripisati. Neka mi ko pokaže jednu jedinu naciju na svetu, koja nije imala svoja Koleda, svoje Dodole i Davore, Bramine, Kvijetiste, i zdrave čitave prosjake! Oštromni Molijer predstavljajući opštemu smeju i poruzi Tartufe, Avare, Misanthrope, i podobne ovima ljude, nije nimalo mislio prosvećenoj francuskoj naciji rugati se, no budalama koji se u svakoj naciji, gradu i selu nahode. Moralni iliti naravni nedostaci slični su fizičkim bolestima; kako svi ljudi ne mogu biti zdravi tako ne mogu ni svi biti pametni; zato su potrebna lekarstva, koliko fizička toliko i moralna. Retka je ptica, nalik belom gavranu, bez nikakve mane čovek! Samo je onaj poruge dostojan, koji svoje iste budalaštine visokopoštuje, i za svete drži, a onaj koji se tašti i sili iz dana u dan svoje nedostatke otkrivati, poznavati i odmetati, a na mesto njih preimućstva i vrline pridobivati, srce pripitomljavati, narav ukrašavati i slovesnost duše svoje, sve to k višem savršenstvu uzvišavati; ovaj je vredan i velike pohvale i časti dostojan čovek. Ovo se isto od slova do slova i o jednom celom narodu može reći: da je samo jedno jedino selo slavenosrbskoga naroda na svetu, ono bi duši mojoj prečasnno i sveto i mojemu srcu slatko bilo; a nekamo li, blagodarenje Bogu, ima ga toliko kraljevstva i provincija, i na milione se broji. Nije se dakle čuditi, da se nalazi, u tolikom mnogobrojnom narodu, različnih vera, običaja, ceremonija i kojekakvih, kao i među ostalim narodima na svetu, budalaština; ali razumni deo naroda nimalo ove budalaštine ne poštuje, niti im, zašto su svoje, podilazi. Lišaj ni na kojem obrazu poštenja ne čini, ali je onda najgori kad je na mom ili na moje žene obrazu. Naš nebesni Učitelj šta nas drugo uči govoreći: Oko, ruka, ili noga, ako te sablažnjava, odreži je i baci; ovde svak može viditi da reč nije ni o ruci ni o nozi nego o nekim običajima na koje smo navikli, o nekim obredima, koji nam se čine sveti, o nekim sklonostima, koja su nam mila kao očna zenica. Kako vidimo i poznamo da su protivna zdravom razumu i opštoj koristi, izbodi takvo oko i

odreži takvu ruku i nogu. Ona naša poslovice ništa ne valja: Kakvi smo da smo, svoji smo. Na mesto ove, drugu valja da uvedemo: Svoji smo, nek smo valjani.

ISTREBITI ZLOBU

**Previsoka mudrost nek na nebu stoji,
Istrebiti sa sveta zlobu, to su trudi moji.**

Jednog premudroga i hrabroga kralja reč, koju kako sam u njegovoj knjizi, Filosof Sansuci nazvanom, pročitao, ovu sam nameru začeo: ako me kad Promisao neba udostoji za društvo što sastaviti i spisati, protiv budalaština i zloba pisati ću. Ne može se ništa pitomo na njivu i leju posijati, ako se zemlja prethodno za to ne pripremi, ne raskrči i ne raščisti; na isti način, koliko um, toliko i srce naše, ne mogu za vrlinu sposobni biti, ako se prethodno za to ne sprema i ne prigotove. Ko god želi poštenim i dostojnim čovekom postati i nazvati se, o ovima dvema stvarima sve vreme života svoga valja da nastoji; prvo, um svoj da prosveti da može pravo i savršeno poznati što je dobro što li je zlo, a potom, srce svoje od svih zlih zahteva da očisti, i na mesto ovih, dobre i polezne da uvede. Svi ljudi, od oni koji na carskim prestolima sede, do najposlednjih seljana i čobana, koji u trskom pokrivenim kućicama žive, mogu biti dobri; zajednička je vrlina svim slovesnim ljudima! Samo i jedino po vrlini biva čovek pohvale i slave dostojan; a bez nje svako dostojanstvo, budi mirsko budi crkveno, na veći ukor i sramotu služe. Neron, Kaligula i Domicijan srećniji bi mnogo bili da su ovce pasli; jer u ovom niskom položaju ne bi kadri bili toliko zla učiniti, i toliku nevinu krv proliti. Dok je god sveta, slatka će biti uspomena Antonina Aurelija i Tita; i dovek će se nazivati oci vrline i delicije čovečjega roda. A po čemu to? Ovi su bili, kao i oni, rimski cesari; no oni su se zlim svojim i nepravednim delima pocrnili i večnoj mrzosti i huljenju potpali; a ovi su, kroz svoje prekrasne vrline večnu slavu i svega sveta ljubav zaslužili.

Sva preimućstva, koja inače sama po sebi veoma su dobra, kao na primer blagorodstvo, bogatstvo i nauka, bez vrline nisu dostojna najmanje časti; naprotiv koliko više sredstava i sposobnosti za učiniti dobro imaju a prenebregavaju, toliko višem pohuđenju podležu. Da se paun ponosi šarenim repom, a jelen krakatim rogovima, imaju pravo; prvo, jer su beslovesni, i nisu sposobni k većim preimućstvima; a drugo, to su njihove prirodne stvari; ali, da se nerazumna glava diže i koči, pod velikim samur-kalpakom, pod zlatookruženim šeširo, ili ako će baš, i pod arhijerejskom mitrom, to je krajnje posmejanja dostojna stvar. Zlatni krst i omofofor nisu kadri ukrasiti prsi, u kojima leži pakosno, srebroljubivo i nevaljalo srce. Blagoprijatna je telesna krasota, no bez krasnonaravlja ništa ne valja: paun sa svom svojom lepotom u avliji po đubretu hodi, jer mu pojanje ni našto ne služi. Beslovesna četveronožna životinja, ceni se po meri koristi koju uzrokuje; u konjima i psima iziskuju se neke vrednosti i sposobnosti; koliko više mora to pri slovesnom čoveku biti. O prekrasna vrlino, ti si sama znak i pečat božanstvenog lika i podobija! Bez tebe, čovek je nevaljaliji i huđi od sviju beslovesnih stvorenja, kroz tebe samo, carevi sveta i vladatelji bivaju čovečanskoga roda oci i

blagodetelji! Kroz tebe sudije pravdu ljube, učeni ljudi svet prosvećuju, arhijereji i sveštenici, dobri pastiri i nastavnici bivaju! Jednom rečju, sve dobro na svetu kroz vrlinu biva, i sva slava vremenita i večna kroz nju se dobiva, krajnja i najviša blagodet i dostojanstvo čovekovo u tom se sastoji da može, ako hoće, dobrodeteljan biti; svi ljudi mogu dobri biti, i svi su zato od Boga sazdati; no za doći k vrlini, valja najpre istrebiti zlobe. Sad svak neka rasudi, kolike su pohvale i slave dostojni carevi i sudije, arhijereji i sveštenici, koji se o tom staraju i nastoje, i zato na svetu žive za istrebljivati zlobu i uvoditi vrlinu. Kad njihova čovekoljubna, otečeska srca to žele, za tim teže, i s premudrim Sansuci to dan i noć vapiju: istrebiti sa sveta zlobu, to su posli naši!

Ne može biti ni slađa ni veća jednom dobrom i blagorodnom srcu uteha, nego mnogih ljudi spokojstvo i blagodet uzrokovati, i opštim blagodeteljem nazivati se! Samo krasne duše i otmena srca kadra su osetiti, kakva nebesna sladost u ovom se nahodi trudu i upražnjenju. Ka ovom božanstvenom preimućstvu doći, ovo je najsposobnije sredstvo - istrebljujući između ljudi neprijateljstvo, mrzost, nepravdu, lukavstvo i ostale zlobe; a na mesto njih uvodeći čovekoljublje, dobrotu, pravdu, čistosrdačnost i ostale vrline. No za moći to učiniti i ispuniti, potrebno je poizdaleka početi, i lagano, stopu pred stopu mećući, postupati, i pre svega, od prosvećenja razuma početak učiniti. Zato što, dogod ljudi ne dođu k čistom i jasnom poznanju zlobe i dobrodetelji i ne saznadu koji su njihovi znaci, koja li su i kakva njihova sledovanja, iz čega i kako se rađaju; dogod velim ne budu kadri te stvari savršeno poznavati, nahodeći se svagda u dvoumlju, sumnji i neizvesnosti; i ne budući sposobni pravo raspoznavati jedno od drugoga, neće umeti ni moći sebe k čemu bilo ni opredeliti. Stajace kao nevešt putu na raspucicama, neznajući koji je k njihovoj nameri najpraviji put; i što je gore, uzeće iz neznanja baš onaj koji će ih sve dalje od poželjnoga konca odvoditi i udaljavati. Ja sam kroz moje iskustvo, i s mojom velikom štetom poznao, u kakvoj neizvesnosti valja se siroma čovek, pre nego dođe k pojmovima čistim, izvesnim i postojanim; valja se, kao lađa bez kormila, hodi kao u pomrčini, boji se da o što čelom ne lupi, a ne vidi jamu pred nogama. Ne jednu godinu ili dve, no deset ili petnaest, čitao sam različne stvari rukopisne i naštampate, pa sam sve čistosrdačno verovao; nije mi nikada ni na um palo, da svrh čega bilo posumnjam, i da pomislim, da su se mogle mnoge stvari napisati i naštampati, koje niti su bile niti će kad biti. Ne budući kadar rasuđivati, i jedno s drugim poredeći raspoznavati, nije mi bilo moguće predstavama mojim opredeljenja izvesna i postojana dati; bilo mi je, kao jednom koji izuču na izust mnogo reči i razgovora tuđeg jezika, a neznajući šta znače i gdi je čemu mesto, ni našto mu ne služe. Zato, u čemu sam sam stradao, umeću drugima pravila k opasnosti dati. Pokazaću koji je početak i izvor zlobe; koja su njezina sledovanja; u kakvo bedno i nevaljalo stanje dovodi čoveka zloba, i kakva zla uzrokuje: koje kad dobro poznamo, moraćemo na takve ružne i nevaljale stvari mrziti, umećemo se od njih čuvati, i srce naše od svakog zlobnog pristašća čistiti; i na ovaj način pripremljeni, dostignućemo k krasnonaravljju i božanstvenoj vrlini, i kroz nju k istinskoj blagodeti, za koju smo od Boga stvoreni.

O ZLOBI

Zloba je navika sa znanjem i namerom takva dela preduzimati, iz kojih se zla sledovanja rađaju, iliti: zloba je postojani običaj i gotovost, protiv razuma i zakona postupati; i na štetu i zlopolučje drugoga dela svoja upravljati. Za poznati savršeno, je li jedan čovek zao, valja pozadugo posmatrati njegova dela i običaje; valja dobro saznati, čini li on zlo sa znanjem i namerom i iz običaja. Potreba nam se čuvati, da ne pomešamo slabosti i pogreške, koje iz neznanja bivaju, sa zlobom. Kako poznamo, da jedan čovek s namerom, sa znanjem, po svom običaju i dragovoljno, zlo govori i čini, onda valja se od njega čuvati, kao od besna psa i zmije: a to nije teško saznati; zato što, ako samo s pažnjom posmotrimo na govor i na postupke zlog čoveka, upazićemo da on sve što god besedi i čini, sve se to upravlja na uvredu, na pakost i na štetu drugoga koga. Njegovo lukavstvo providi se kroz istu maskaru pritvornosti, u koju se on krije i zamotava njegovo bedno, kroz duge zlouporebe pokvareno srce. Niti čuvstvuje, niti oseća, kakva je to stvar ljubav k rodu, k prijateljstvu, k društvu i k drugim ljudima. On osim sebe nikoga ne ljubi: najmanju svoju korist s velikom drugoga štetom, ne mari kupiti: pred njegovim, zlobom pomračenim očima, ništa nije pravedno ni pošteno, osim ono što može zadovoljiti njegove beslovesne zahteve, i ispuniti njegovu nepravednu volju; koja ga strast najviše ovlada i preuzme, ona mu je i Bog i duša. I dotle je kadra zloba bednoga čoveka dovesti, da kad savršeno u zlu navikne, onda već i bez svake svoje koristi, nečovečnu utehu i nasladu u nesreći drugoga nalazi. Zlo mu je samo milo, i zlu se raduje. Razum, onaj prekrasni nebesni dar, koji je čoveku dat da ga na dobro vodi i upravlja, kroz zloupotrebu tako se razvrati i pokvari, da zlobnom čoveku na to služi, kako će više zla učiniti. I takav, koliko je više vredniji i sposobniji, toliko je gori i pakosniji; pošto sa svojom opakom vrednošću, izmišlja i iznalazi svakojaka sredstva za učiniti zlo: on za ništa drži sav ljudski rod; ili ga smatra za oruđa, kroz koja on može ispuniti svoju zveronaravnu volju. Ovo je rečeno uopšte o zlom čoveku; no neka sad dođemo ka početku i ka izvoru zlobe, i nek poproražmotrimo od kud i kako se rađa.

SAMOLJUBLJE

Početak i koren svih čovečjih namera i dela, nije drugo, nego ljubav k sebi; iz ovoga korena proizlaze tri stabla, koja se zovu slavljublje, ljuboimanje i slastoljublje, iz ova tri stabla izrastaju mnoge i svakojake grane. Ista ona tri stabla iliti tri načelne čovečje strasti ako se na dobro uprave i okrenu, rađaju vrline, i uzrokuju sva čovečja savršenstva, kako će se viditi onde gdi se o vrlini bude govoriti; a ovde ćemo predstaviti, kako se iz njih, kad se na zlo okrenu i upotrebe, sva nevaljala dela i sve zlobe rađaju.

SLAVOLJUBLJE

Nek pristupimo sad k prvom samoljublja stablu, to jest ka slavljublju. Prvi plod i znak nerazumnoga slavljublja sastoji se u gordosti. Potreba je, da ovde na mah napomenemo, da iz razumnog i umerenog slavljublja nikada ne proishodi gordost; pošto, dobrodeteljno

slavoljublje, pokazuje se kroz takva dostignuća koja su na veliku polzu društva, sledstveno, rađa se iz razumne ljubavi k sebi i k svem čovečjem rodu. A gordost, nije ništa drugo nego preko mere i preko razloga, sebe samoga, osim sviju ljudi na svetu poštovati; više nego pristoji o sebi misliti, i sebe za to, što ko nije, držati; evo iz čega se leže i rađa gordost. Grane ovoga stabla; iliti sledovanja, po kojima se poznaje prava gordost, ova su: sviju ljudi preziranje, nepoštovanje i za ništa držanje; ljubav k vlasti i k zapovedanju; ustremljeno željenje nadređenosti i predsedavanja; nerasudno velerečje i samoga sebe hvaljenje; sviju drugih osuđivanje, posmevanje i pogano namigljivo ruganje; luda upornost, tvrdoglavost, u svačem samovolja, i za najmanju pogrešku beskonačno zlopamćenje i osveta. U crkvu božju takav kad uđe, on ne ulazi da se smiri pred Bogom; nego da s bratom svojim farisejom govori: Fala ti Bože, što nisam kao ostali ljudi! Nadut i raspet visokoumljem, na svu zemlju i ljude gleda kao na jedan mravinjak. Koči se, peči se, sam je sebi za divljenje i čudi se svojim haljinama; i zato sve, koji njega ne fale, i koji se njemu ne čude, za dedake drži, sam siroma budući puki dedak. Svaku vrlinu i pravu zaslugu i dostojanstvo ako nije kadar javno i sasvim ocrniti i obeščastiti, a on će naći kakav god način, za porugati joj se i posmijati. Ako li po njegovoj nesreći ni to ne može, a on onda od ljute zavisti, koja ga prevlada, muči, glode i trza (evo početak zavisti), sav pobledi, upadnu mu oči u glavu, suši se iz dana u dan i propada; i s istim otrovom, s kojim nije kadar druge otrovati, sam sebe truje. Takva kuga i propast, ako gdi vlast dobije i moć, sam Bog može sačuvati rod čovečji od nje! Ako je car i vladatelj, on je Neron, Kaligula i Domicijan; ako li je crkvena persona, on sve, koji nisu njegove vere, žive daje peći; nosi litiju i krstove, poje psalme Davidove, pa za slavu božju, peče lepo zdrave čitave ljude. A gdi mu zakoni građanski to ne dopuštaju, a on onde čini ono što može, to jest sve proklinje, i u večnu muku osuđuje, i od velike revnosti i ljubavi k Bogu, ljude anatemi i vragu predaje.

Ova jedovita zmija gordost, kad se u bogatom i blagorodnom nađe, pokazuje se kroz glupost, bezobrazje, skvrnoslovlje i nedela. U silnom i moćnom, kroz surovost, beščovečje, zveronaravlje, psovku, gnev i jarost. A u slabom i nemoćnom, daje se kroz sasvim protivne znake poznati: kroz pritvorno smirenje, lukavo licemerje i laskanje, kvarno potčinjavanje, ulagivanje, čovekougađanje i nekakvo usiljeno slatkorečje; jednim slovom, kroz lažljivu svetinju. Viditi ovakoga, kad po sokaku ide, spušten je i skupljen, kao da se boji da na mravka ne zgazi, spusti kapu na oči, i natakne ti je na uši, rekao bi (ko nije lisici vešt) da je sasvim svetu umreo, i da nit što vidi ni čuje. No, nek de nam se na propovedaonu popne: onda ćeš viditi šta mu pod kožom leži! Ja sam poznavao takog revnitelja, koji bi se čudio, našto će Bogu grom, kad neće da zgruva glave frizirane, popove podbrijane i žene koje bez gaća po sokaku idu, pa im ni naum ne pada da su bez gaća; u Turskoj zemlji žene, ono su žene, lepo vezene gaće vuku im se čak po zemlji! Aj lukava gordosti! Gdi li ti tvoje nos ne zavlaciš, i s čim još tvoja naduvana glava ne bi rada bila upravljati i zapovedati?

Čudnovata stvar! Ko bi se nadao, da će spaziti u istoj gordosti tako protivna viđenja? Uvuče se pod izmrljanu i izdrpanu mantiju, kao i pod zlatom ukrašeno odelo. Vlada se i vodi po

vremenu i prilikama, oblačeći se kad u lavlju kožu, kad u lisičju; ako li joj bude do nevolje, i u ovčiju; i vidi se, ne samo u onom koji glavu u oblake diže, nego i onom koji s pritvornoulagljivim smirenjem po đubretu puzi. No neka dopustimo, da gordeljivi čovek ima velike vrednosti, preimućstva i nauku, i sve što mu drago; ništa manje, sve s gordošću pošteti i pokvari; zato što sve prezirući i za ništa spram sebe držeći, mora svima nesnosan i mrzak biti. Pa onda, koja mu je korist od sve vrednosti, kad nije kadar niti koga ljubiti, niti kome ljubljen biti? Čudnovat i sasvim nerazuman postupak, kroz ona ista sredstva, kroz koja bi se mogla opšta ljubav i poštovanje pridobiti, opštu mrzost i prezrenje zaslužiti!

Evo braćo moja šta je i kakva je gordost, i koji su njezini porodi i sledovanja: Svak može lasno rasuditi, koliki nemir i smutnju ova strast uzrokuje, i koliko je velika potreba od nje se čuvati, navlastito u mladosti, kad ona najviše ljubi svirepstvovati. No i opet po drugi put opominjem, i jako svakome preporučujem, da ne valja vrlo lako, neke vanjske znake za gordost uzimati; može ko, pravo telo i glavu držeći hoditi, velelepno odenut u zlatu sijati, i nimalo gordeljiv biti, ako sam druge ne prezire i ne unižava. Na protiv, može drugi pogrbljen i sav izmrljan, pun visokoumlja i oholosti biti: ovo valja dobro naznačiti, da potajena gordost najviše više na javnu. Smirenje, koje čak do rđavosti doseže, i samo je rđavo. Svakom pristojnom čast pokazujući; to isto (no ne više niti preko mere) od drugih zahtevati, ne samo nije zloba, no vrlina. Pre savršenoga poznanja ne valja suditi, niti što o kom potvrđivati, niti odricati. Neki ljudi iz početka čine se čudnovati, no koliko se ko više s njima ophodi, toliko više dobra u njima nahodi. A neki opet, pri prvom sastanku, rekao bi da su med i šećer, a kad im vremenom vidiš poslove, i po njima poznaš im unutrašnjost, sam se krstiš i čudiš, kako si se mogao tako jako prevariti. Ovo isto govoreći o drugima, najpre i najpre o sebi dužni smo misliti. Kamo sreće, da se možemo tuđim očima viditi, i na tuđe sito prosijati! Svojeljublje nalik je očima koje sve vide izvan sebe, samo same sebe ne vide. Nikom živom toliko raspoloženje ne pazimo, koliko sami sebi, i taman s ovim sve kvarimo. Ništa nam nije milije nego ja, moje i meni; Prosvećenoga razuma i dobrodeteljni čovek, svima je milostiv i lakoprašajući sudija; sebi je samom neumitan i nemilostiv: kako što nepovoljno u drugom spazi, odmah se na se obazre: napolje svojeljublje! Odi ti ovamo čista savesti! svedoči; ima li što takvo drugima nepovoljno u meni? Savest ako je slobodna, sve će kazati, ako li gdi u blizini upazi svojeljublje, ne sme sirota ni pisnuti; boji se, pa za nevolju laže. Onda nam još jedno ostaje, da čujemo što o nama dobri i razumni misle i govore ljudi; ako još i ovde svojeljublje otme mah; tu ti je s nama. No o ovom dosta; neka sad pristupimo k drugom stablu, to jest k ljuboimanju.

LJUBOIMANJE

Ljuboimanje je zloba, koja goni čoveka, sva dela svoja samo na to upravljati, kako će se obogatiti. Čovek, kojeg besmrtna žeđ zlata žeže i muči, sva rđava i nepravedna dela dobrovoljno preduzima, samo da steče. Pravo, krivo, pošteno, sramotno, to je njemu svejedno, samo neka mu što u kesu dođe. Prevare, kletve, laže, sve je to njemu dobro došlo,

ako samo on kroz to, što u kesu može metnuti. Srodstvo, društvo, prijateljstvo, ljubav, milošća, to su njemu fabule: njegovo kameno i ledeno srce k svem je drugom neosetno i mrtvo. Slava, pošteno ime, mudrost, nauka, sve to on smatra kao besposlenih ljudi sanjanja; spomeni mu samo za hiljade talira i dukata; na mah ga vidiš gdi izbeči oči i podigne uši. Ženu i decu, sam sebe, svoje zdravlje, dušu i telo, otečestvo i sav rod čovečanski, sve bi on to da može za zlato prodao, i izdao. Mrtav da je, pak da za novce čuje, bi skočio. A kad već napuni svoj gvozdeni sanduk dukata, što će onda? Ništa, nego da se više muči, bojeći se dan i noć da mu ga ko ne ukrade. U crnu bi se zmiju pretvorio, da je moguće, pa bi se sklupčao na svom zlatu, i ležao bi na njemu savijen da ga čuva. Koliko više stari i grbavi, toliko više za novcima gine i propada. Izdrpan hodi i očajan, i sve na prste broji i računa; stenje i uzdiše nad onim šta jede, broji zalogaje koje u usta meće: da može bi se kao Hamoleon s vetrom hranio. Ženi ni deci svojoj ne veruje, i po njegovoj pameti sav svet o krađi misli. Bogatima zavidi, siromahe mrzi, za kumstvo i prijateljstvo neće ni da zna ni da čuje, a na prosjake i kaluđere mrzi gore nego na crnu smrt. Nema rđavosti ni beščašća, nema nepravde ni nečoveštva, kojima preko mere srebroljubivi neće se predati, samo da steče. Evo ti nam sledovanja srebroljublja i ljuboimanja: sad ko hoće, neka bude srebroljubiv! Posle ovoga što smo dovde o ljuboimanju rekli, potrebno je dobro znati, da se ovo nimalo ne tiče vrednih i velikodušnih bogatih lica. Opšta je blagodet dobrodeteljni bogat; visokog su poštovanja i velike pohvale dostojni trudoljubivi i iskusni građani, koji su kadri pošteno steći; i razumni, stečeno na dobro upotrebiti. Nek čujemo starca Hesioda, kako pametno o ovom besedi!

"Polezno je ovo inaćenje, gdi revnuje komšija komšiji, i hita orati, saditi, i dom svoj blagoupraviti."

Nema ti gore kuge od opšteg siromaštva, vrlo dobro vele naše bake. Ubog muž, moj sinko, gotova laž, no ko sa svojim oštroumljem i trudom, pošteno svoju potrebu može imati, i s tim zadovoljan ume biti, on je daleko od siromaštva. Nijedan pošten čovek, ako će i siromah biti, ne zavidi bogatima, niti njihovo želi. Sa svojim umenjem i trudom, neporočne i blage dane svoje provodeći, koliko mu manje valja, toliko je srećniji i bogatiji. Ako zanata ne zna, a on zemlju kopa i ore i s tim ne samo svoju, koliko bezlobniju toliko veseliju familiju hrani, no i nemoćna i nevoljna često narani. Srce njegovo, nalik letnjoj zori, slobodno od svih naglih i naprasnih želja i zahteva, veseli se i raduje, videći bogate u narodu svomu; želi im nebesni blagoslov i u svemu sreću i napredak, da su kadri više dobra učiniti. Njegove čovekoljubne prsi, samo se dobru raduju i to svetu žele; no dosta o ovom; više ćemo, kad budemo o vrlini reč vodili; nek posmotrimo sad treći i poslednji stabao zlobe.

SLASTOLJUBLJE

Treći izrastak nerazumnoga samoljublja, sastoji se u slastoljublju. Njegove su grane i sledovanja lenost, unlivost, prejedanje i pijanstvo, lakomstvo, neuzdržanje, blud i druge telesne nečistote. Svak može lako viditi, kako najbezlobnije i najpotrebnije telesne prijatnosti, i

bogodane čoveku naslade, kroz zloupotrebu, velike zlobe bivaju. Od truda počnuti, i koliko umu, toliko i telu potreban pokoj dati, to je neodložna nužda. I razuman čovek zato sebi pokoj daje, kako će s većom sposobnošću k trudu i k poleznim zanimanjima pristupiti; a slastoljubivi leži i gnjili u svagdašnjoj lenosti; da svet propadne, ne bi ti se on pomakao: vide mu se podbule od spavanja oči; zeva od učmalosti, te mu pucaju čeljusti. Vreme zlatno! Vreme, koje je tako kratko i mnogoceno, njemu je na dosadu i na tegotu. Ne zna šta će začeti, ni kako će dan provesti; ni k čemu sposoban, slab, strašiv, na sve nepotreban, tegoba crnoj zemlji, po kojoj se poteže i povlači. Ništa mu nije milije nego praznici i svetkovine, da slične sebi mnoge besposlene nađe. Ne budući ni na što kadar ni vredan, dolaze mu svakojake misli u glavu. No kakve? Jedna od druge gora i nevaljalija. Ako je siromah, misli o laži, o prevari, o krađi, ili o uzajmljivanju, da nikad ne vrati. Ako li je bogat, praznoslovlje, bezobrazno bludoslovlje, posmejanje i osuđivanje, to su njegovi posli.

Jesti i piti, šta je potrebnije i nužnije čoveku? Blagi Tvorac, s bogatodarovitom desnicom, napunio je sve jestestvo s hranom i napitkom našim. Kakve bezbrojne rodove zemlja ne rađa? Kolika i kakva slatka voća drveća ne rađaju? Polja i dubrave napunjena su svakojakim životinjama, pitomim i divljim, od kojih neke su na službu našu, a neke na hranu i odevanje. Kolike fele perjatih ptica? More i reke pune su bezbrojnim rodovima riba. Loza nam daje svakojaka vina, i veseli srca naša. Cveća poljska i drvesna, nisu samo na miris, na ukras i na ploda naznaku i nagoveštaj; od rose, koja na njih pada, pčele med sisaju i s njim grkljan naš naslađuju. Iz svega ovoga se vidi, da blagodeteljni Tvorac nije dao samo ono što je potrebno, nego i što je slatko, blagoprijatno i veselo. Razumnom čoveku sve je to dozvoljeno, slaveći i blagodareći Tvorca svoga, uživati; to s razumom i umerenošću, i na ovaj način, svemu biva na veliku polzu; a preko mere slastoljubivi, zloupotrebljavajući ove božje dare, neblagodaran biva dobročinitelju, i samom sebi štetan i zlotvor. On ne zna jesti da se ne prejede, niti ume piti, da se ne opije i ne poludi. Sve svoje blaženstvo u čanak i bokal polaže: o jelu i piću sanja i govori; do podne mamuran; a posle podne pijan; niti mu kad pada na um da je našto drugo na svet postao, osim da jede i pije: dvadeset i pet jela da se predlože, on ne zna, šta za njegov stomak izabrati; niti od svakog po malo uzeti, no on će ti se dvadeset i toliko puta najesti i nagruvati. Sve je za njegov stomak, jerbo on ne žvaće nego guta samo, rad bi da mu je grlo kao u ždrala, da zadugo oseća ono šta guta, i da mu je trbuh kao u vola.

Ljubav muškoga pola ka ženskom, i ženskoga ka muškom, prečasna i sveta ljubav, kad po zakonu i po premudroj nameri jestestva biva; istočnik i načelo čovečjega poroda. Ženi se čovek, za imati verna druga u svem životu svomu, u blagopolučju i zlopolučju, u veselju i žalosti, u zdravlju i u nemoći. Osećajući u sebi sklonost k ženskom polu, čuje sveti jestestva glas, koji ga poziva da roditelj bude i da se ocem nazove. Kroz zakonitu zajednicu s drugom svojim, daje svetu sebi podoban plod i rod; udostojeći se prvog i najvećeg blagoslova božjeg, koji se sastoji u rastite se, plodite se, i napunite zemlju. Slatka i sveta ljubav supružnička! u kojoj se sve ostale ljubavi i milošte sastoje i zaključuju: roditeljska, drugarska, prijateljska i sebe istoga. Pošto, šta drugo ljubi muž u ženi svojoj, i žena u mužu svomemu, osim polovinu

sebe? „I budut oba v plot jedinu“. Šta drugo ljube roditelji u porodu svomu, osim sebe iste priplođene i umnožene? Šta drugo vide u čedima svojim, nego plot od ploti svoje, i kosti od kostiju svojih? Sjedinjenje koliko preslatko, toliko prečasnno, koje svi narodi prosvećeni i neprosvećeni za sveto drže i poštuju. Ženidba! Udaja! Roditeljska božanstvena imena, ko vas može dostojno pohvaliti i preuzvisiti? No, što čini zlo, nerazumno i preko mere slastoljublje? Kako god ostale božje dare, tako i ovo, na zlo upotrebljava i beščasti. Slastoljubivi traži samo svoju pohotu da ispuni, a o drugom niti misli niti mari; s njegove strane neka sav čovečanski rod propadne, to je njemu za ništa.

Iz toga što smo dovde rekli, svak može poznati, od kud i kako se rađa zloba; i koja su njezina pogubna sledovanja; kolike neporetke i nesreće uzrokuje. No neka mi se dozvoli opet napomenuti, da nije pravo pogreške i zlobu za jedno i isto držati. Jedan vrlo dobar čovek, ili iz neznanja, ili iz kakvih bilo okolnosti kojima se nije nikad nadao, bez najmanje namere za učiniti zlo može pogrešiti, i po nesreći veliko zlo uraditi, no zato još se ne mora nazvati zao čovek; jer se svako delo iz namere i znanja sudi i meri. Međutim, najmanje pogreške, kad se bez svake pažnje učeščavaju, preokreću se u običaj i narav, i vremenom velike zlobe bivaju. Niko u jedan mah ne postaje obešenjak. Nogu pred nogu koračajući, ili se popne čovek ka najvisočijoj vrlini ili siđe u najdublju propast zločinstva. Zato je pglavita potreba decu iz malena od zlih navika čuvati; sve o ovom zavisi. Pametna je ona poslovice: što je dikla navikla, to nevesta ne odviče. Kasno se daje lekarstvo, kad se zlo ukoreni, i sva krv pokvari i otruje. Najveći hrast, pri iznicanju s dva prsta može se istrgnuti, a kad ti već omatori i okrakati, ništa s njim bez sikire i gvozdenih klinaca ne uradi. Blažen čovek, kojega razum vodi, i sve njegove zahteve upravlja! Blažen i blagodetan onaj, koji uživajući slovesno i razumno velikoga Boga preslatke i bezbrojne dare, pazi u svačem umerenost: u umerenosti sastoji se vrlina, a u vrlini blagodet vremenita i večna. Večnost nas čeka! Ne žele dobra srca zaludu večnost, za nju smo stvoreni. Svojstvena je i prirodna vrlini, beskonačnosti i besmrtnosti nada i očekivanje. Nek je to dakle naša najveća briga, na zlobu mrziti i zlobu istrebljivati; sve misli naše i dela ka krajnjoj nameri i koncu za koji smo sazdati, upravljati; savršenstvo koliko svoje, toliko i drugih ljudi uzrokovati; i tako, od svake zlobe čisti i slobodni, ka krasnonaravljju i blaženoj vrlini (o kojoj ćemo sad pogovoriti) dostignuti. A vi vladatelji, arhijereji i sveštenici! Onda ste samo pravi pastiri i dostojni visokog poštovanja, kad to želite, o tom nastojite i to delom i slovom osvedočavate govoreći: istrebiti sa sveta zlobu, to su trudi naši.

O VRLINI ILI DOBRODETELJI

Vrlina je birati najbolje.

Jestestveno svaki čovek ljubi sebe; i ova k sebi prirodna ljubav, meće u pokret i dejstvo sve njegove namere i sklonosti. Sa svom krepošču i mogućstvom svojim nastoji ili o onom što mu je ugodno i prijatno ili što mu je polezno; čineći mu se sve to što mu je prijatno i polezno, da je

i dobro; međutim, svakodnevno iskustvo pokazuje nam očevidno da čestokrat niti ono što je čoveku prijatno i milo, niti pak ono, što mu može biti za neko vreme polezno, da nije dobro. Koliko puta slatka jela i pića škodljiva su zdravlju našem? Prirastak imanja našega, ako s nepravdom biva, koliko nam se za vreme čini polezan, no niko pošten neće reći da je dobar. Svak sad lako vidi, koliko je potrebno i nužno savršeno poznanstvo, je li ono što nam je prijatno i polezno, u isto vreme i dobro. I ako je ne samo dobro, nego koliko je moguće najbolje, onda je dobrodetelj. Kad mi ono što nam je prijatno i korisno, samo zato zahtevamo, zašto je dobro, i vrlo dobro, onda smo na putu vrline; i na ovaj način, to će nam biti ne samo na vreme, no svagda i za vavek i prijatno i korisno. Ako mi za ono, što je pravo dobro, za vreme i štetujemo, trud i muku podnesemo, i do potrebe isti život naš položiti ne odrećemo se, onda mi po istini ljubimo dobrodetelj. Želimo li mi ono što nam se čini prijatno i korisno, bez savršenoga poznanja, je li to u sebi i pravo dobro; i samo zato zašto nam se čini na neko vreme ugodno; to mi sledujemo slabostima i pohotama našim; zalazimo s puta vrline, i kroz vanjske i prelesne znake prevareni, trćimo pravo k zlobi. Ištemo li mi našu korist i ugodnost, kroz drugoga štetu i vredu? Onda mi nimalo ne poznajemo pravo dobro; na mesto tobožnjeg dobra zlo izbiramo, i naša kratkovremena prelesna ugodnost preokrenuće nam se na večnu neugodnost. Zato, u ovome se sastoji sva mudrost, da osnovano i savršeno poznamo, ono što za ugodno i polezno nahodimo, da je samo u sebi, bez svakoga izuzetka u kojem bilo odnosu, k nama ili k drugima, dobro i koliko se može najbolje; na ovaj način, uzrokovati će naše unutarnje zadovoljstvo i spokojstvo, služiti će ne samo k našoj nego k opštoj blagodeti, i biće nam svagda ugodno i polezno.

Savršeno poznanstvo upravo poleznoga i ugodnoga toliko je potrebnije i nužnije, koliko iz ovoga poznanstva rađa se čisto i izvesno poznanstvo dobra. Što je god svagda nama i drugima milo i ugodno, i što je god k savršenstvu našem, i bližnjih naših potrebno i polezno, to mora biti po svojoj naturi dobro. Suština dobra, sastoji se u savršenstvu i blagosaglasju stvari. Često puta, čini čovek neka dobra dela, ili samo iz običaja, ili sledujući primerom i savetovanjima drugih ljudi; na ovaj način, ako će koliko dobra činiti, ne može se dobrodeteljan nazvati; zato što, dogod on, sledujući primerom i savetovanjima drugih ljudi, bez jasnoga i svojstvenoga poznanja i bez unutarnjeg uverenja o dobroti svojih dela radi i postupa, on će na isti način podločan biti, po primeru i po savetu drugih ljudi, i takva dela preduzeti koja nisu dobra; ne budući kadar sam o njima suditi. Iz toga sleduje, da je osnova i početak vrline, prosvećenje razuma; odavde je potreba početi, i po ovom upravljati se i voditi; ako želimo da naša dobra dela postojana budu; i da mi isti, po unutarnjem uverenju i svedočanstvu savesti naše, ne samo za vreme ovoga kratkoga života, nego i po smrti da duša naša uvek s našim delima i postupcima zadovoljna bude; koja dela spominjući i na njih natrag obzirući se, da se svagda veseli i raduje; noseći u sebi savršeno uverenje da se je s telom zajedno trudila Bogu ugoditi. Većno zadovoljstvo i radost, blaženoga raja sladost, jednim slovom, Carstvo nebesno, po svetoj evangelskoj nauci, u ovome se zaključuje, to jest u unutarnjem izvesnom uverenju da smo učinili sve što smo mogli za ispuniti dela ljubavi i

milosti i da smo sledovali premudroj volji Tvorca našega. "Ašte sija sotvorite, blaženi budete"; veli nam naš slatki i čovekoljubivi Spasitelj.

Kad čovek, pomoću prosvećenoga razuma, jasno i izvesno pozna, što je i u čemu se sastoji dobro; u isto vreme predvidi da k ispunjenju dobra iziskuju se neke vrednosti i sposobnosti, bez kojih niti se što dobro može početi ni svršiti; i da se nalaze na putu vrline različne prepreke i smetnje, koje su kadre začeto dobro ili u zakašnjenje metuti, ili sasvim sprečiti; zato, njegovo prvo staranje valja da bude, s potrebnim vrednostima i sposobnostima pripremiti se, da je kadar sve prepreke i smetnje podignuti, s puta ukloniti, i udaljiti. I tako ne samo neće mu biti mučno i tegotno dobro tvoriti, nego i vrlo lako i kao iz običaja. Smetnje, koje preprečuju i zakašnjavaju vrlinu, nahode se većim delom u nama; naše slabosti, naši neporedačni zahtevi, neke ne dobre navike, kojima smo od mladosti privikli, od kojih moramo sasvim slobodni biti ako želimo sa savršenim uspehom u tvorenju dobra napredovati. Iz ovoga što smo dovdde predstavili, možemo ovo određenje vrline dati: Lakoća iliti gotovost, iz sopstvenoga uverenja, sledejući dobrim zahtevima delati. Neka sad malo izjasnimo ovo određenje, da u njemu ništa ne ostane tamno i nejasno razumljivo; rekli smo lakoća i gotovost, zato što kad čovek kroz dugo vreme navikne dobro činiti, to mu lako biva i svagda je na to gotov, bez svakog zakašnjenja, odlaganja i truda: pridodali smo, iz sopstvenog uverenja; to jest sa savršenim svojim znanjem i izborom, a ne po savetu i po prinudi drugoga koga. Sledejući dobrim zahtevima; kako su dobra, moraju biti svagda i ugodna i korisna, i nama i drugima. Ovo je dobrodetelj; i onda je čovek dobrodeteljan, kad se pripremi sasvim, potrebnim na to vrednostima; da je kadar sve prepreke pobediti; i kroz dugo vežbanje i običaj, zadobije gotovost i lakoću ono što je najbolje, i poznavati, i izbirati, i u dejstvo proizvoditi. Svaka navika i gotovost rađa se iz dugoga upražnjenja i iskustva, zato je sasvim nužno, iz prve mladosti i od kolevke početi. Dobrodeteljan čovek dakle, nikada sebe ka takvim delima neće opredeliti, koja on još sa savršenim uverenjem za dobra ne poznaje; niti je on s tim zadovoljan, što mnogi neka dela za dobra imenuju; smatrajući, da čestokratno premnogi ljudi i celi narodi u nekim poslovima varaju se. No ako će koliko čovek iskusan i prosvećen biti, ograničen budući, ne može u svemu savršen biti; zato veliku potrebu ima od izvesnih pravila, kojima sledejući, u sumnjivim i mučnim stvarima da ne poklizne i ne pogreši: Sam je Bog, i njegova večna volja, ovo pravilo. Ko želi dakle na putu vrline uspevati i napredovati, dužan je čiste pojmove o savršenstvima božjim imati; i njegovu bezgrešnu volju za svagdašnje pravilo, po kome svoja dela mora upravljati, sebi predložiti; to jest, sve što namerava preduzeti, na merilu zdravoga razuma izmeriti i kao o kamen ispitivanja čisto zlato iskušati, u sebi ovako rasuđujući i govoreći: Može li ovo moje delo večnoj božjoj pravdi i dobroti ugodno biti? Rekli smo da je vrlina birati najbolje; ovo je vrlo dobro rečeno, zato što su stepeni dobra mnogi i različni; i ko god za manje dobro veće izostavlja, mogući ovo učiniti, njegova je vrlina nedostatna, i on, ne samo ne čini dobro, nego zlo.

PRIPREMNE VRLINE

Razdelićemo vrline na dva poglavita reda: prve ćemo nazvati pripreme, koje se sastoje u savršenstvu samoga sebe, to jest u pridobitku takvih vrednosti i sposobnosti kroz koje mećemo sami sebe u stanje, umeti i moći, pohvalna dela poznavati, izbirati, preduzimati i ispunjavati. Drugi red vrlina, nazvaćemo dejstvjuće i ispunjujuće, pošto kroz njih, vrednosti i sposobnosti pridobivene, meću se u upotrebu i u dejstvo proizvode; niti ostaju ograničene i samo u nama zatvorene i sakrivene, no priopštavaju se bližnjima našima i izvan nas na opštu čovečjega roda blagodet podaju.

STRAH BOŽJI

Načelna i prva priprema vrline sastoji se u razumnom i sinovskom strahu božjem, koji se rađa iz iskrene i sinovske ljubavi k Bogu. Prepoznajući mi, i neprestano u umu i srcu noseći bezbrojna dobročinstva večnoga Tvorca, blagoga nebesnoga Oca, ne samo ona koja nam u ovom vremenom životu pokazuje, nego i mnogo više ona, koja nam je za bezmernu svoju blagost, u onom blaženom i večnom životu odredio i pripremio, ljubimo takva dobrotvora više nego sami sebe, i nego život naš; i ovu ljubav delom pokazujemo njegovu svetu i pravednu volju ispunjavajući, i na to sve sile i kreposti duše naše upotrebljavajući, da se tolike milosti dostojni pokažemo. Sledstveno, više cenimo i volimo što bilo pretrpiti, (i ako do potrebe bude) samu smrt podneti, nego protiv njegove pravedne volje najmanje što misliti i tvoriti. O našoj prirodnoj slabosti uvereni; svu nadu našu na Boga polažemo; njegovu svesilnu pomoć pri svim našim namerama i preduzećima prizivamo i što smo god kadri dobra učiniti, njegovoj visokoj milosti i blagodati pripisujemo i posvećujemo. Bojimo se Boga, ne zašto je zao, nego zašto je neiskazane blagosti i dobrote. Strah i ljubav božja, to je sve jedno, i nerazdeljeno. Ko ne ljubi Boga, niti ima o njemu poznanstva, niti ga se može bojati. O večna krasoto i dobroto! Ko te neće želiti, i vavek veka ljubiti? Ko može o tebi pomisliti, da za tobom ne čezne i ne uzdiše? A gdi je ljubav sinovska k Bogu, tu je ljubav k svagdašnjem dobru, k pravdi, k istini, i k svemu čovečanskomu rodu.

BLAGORAZUMLJE

Druga priprema vrline zove se blagorazumlje; ova sposobnost kad se kroz dugo upražnjavanje stekne, pokazuje nam takva sredstva, koja su najposobnija k ispunjenju pohvalnih dela. Ako li po slučaju dogodi nam se što nečekano, koje mi sa svom našoj pažnjom nismo mogli predviditi, blagorazumlje budući svagda sadruženo sa prisutstvom duha, biva nam ovde od velike pomoći; ne samo nedajući nam pasti u smutnju i smetnju, niti od začetoga dobra odustati, nego još više; donoseći nam na pamet takve skore odluke s kojima ono isto što nas je mislilo smesti ili ništimo ili na našu polzu preokrećemo. Oštroumlje, pažnja, prisutstvo duha, sve se ovo u blagorazumlju zaključuje.

TRUDOLJUBLJE

Trudoljublje je treća ovoga vida vrlina; kad čovek iz mladosti svoje razumno navikne trudoljublju, rado, veselo i postojano dobrim i opštekorisnim upražnjenjima sleduje. Ne samo nije nikada drugom na teretu, nego jošte, u kom bilo stanju se nađe, on će naći način i sredstvo kako će drugima dobro učiniti, niti će se naći dan u životu njegovu koga je on za sama sebe preživio; sve su njegove misli i želje, sva dela i upražnjenja k oštoj koristi upravljena. On niti je rad, niti ima kad, u od ništa poslove mešati se, on dobro poznaje predragu cenu zlatnoga vremena, niti ga pušta da mu zaludu prolazi; i koliko je kratko i naglotekuće, njegovom je neuspavanom trudoljublju dovoljno, za večnost s njim pridobiti. Pčeli trudoljubivoj podražatelj i sličan dogod dani života njegova cvetaju, on slatki med vrline iz njih sisa, i za onu blaženu i slatku večnost sabira i skrovišttestvuje: nek premine i preleti proleće njegovo, nek uvencene i opadne krasno cveće dana njegovih, ništa on pri tom ne štetuje ni gubi, jer je on, sa svojim premudrim trudoljubljem, sav miris, sav med i sav plod cveća svojih u večnost poslao, i besmrtnosti posvetio i na čuvanje predao.

UMERENOST

Četvrta pripremna vrlina naziva se umerenost; znati i paziti u svačem meru, i granice ne preskakati, velika je mudrost! U jelu, u piću u govoru i u svim telesnim i čuvstvitelnim zahtevima ako se ne pazi mera, pada se u zloupotrebu. Dobrom konju uzda i vrednom čoveku umerenost, jednako su potrebne. Iz ove zlatne vrline, kao iz plodorodne matere, rađaju se ova prekrasna čeda: razumno zadovoljstvo, krotka trpljivost, celomudreno uzdržanje, pametno rasuđivanje i slatko smirenomudrije. Prečasna mati, dobročiniteljko sveta! ko ti se neće klanjati? Blažen narod, s kojim ti živiš, i čeda tvoja rađaš! Neka malo posmotrimo, koja dobra uzrokuje svetu, ova nebesna familija: Gdi je zadovoljstvo, tu nema lakomstva i nepravredne tuđega želje; nema prevare, uvrede i nepravde: zmija zavisti, tu ne sme nipošto glavu svoju pomoliti; ko je zadovoljan, on je i bogat i srećan. Gdi je trpljivost, tu je blagonaravljje i krotost; tu se lako pogreške drugoga snose i praštaju; nema tu ni naprasnosti ni gneva ni zverske jarosti; nema vražde ni zlopamćenja. Večna tišina carstvuje u srcu trpljivoga: i ovde možemo slobodno reći, ono što će se mnogima za neobično učiniti, premda je prava istina; to jest, da je srećniji trpljivi čovek u nečasću, nego netrpljivi u časću: jerbo on, na svesilnoga Boga nadeždu svoju polažući, nepostojanstvu Fortune, kao detinskoj igri smije se. Pri svim menama vremena, u svojoj vrlini nepokolebiv, kao Velebit planina stoji i prebiva. Večnost pred svojim prosvećenim očima imajući, i šta je večnost, u svem njezinom značenju razumevajući, šta njemu može kratkovremeno nečasće učiniti, koje, ako će najduže biti, on ga kao trenuće oka smatra. Smrt, koje je samo ime netrpljivim užasno, njemu je kao tihi san i s vremenosti na večnost preseljenje: niti mari, niti se stara, koje će mesto, koja li zemlja njegov grob biti; gdi li će on telo svoje, za vreme, kao haljinu svući i ostaviti. Nebo gleda, i zvezde posmatra, ka kojima će njegova vrla i besmrtna duša, kao čista i bezlobna golubica, u večne blagoga oca obitelji, odletiti i preseliti se.

Celomudreno čedo premudre matere, uzdržanje! Šta je slađe, šta li je poleznije od tebe? Istočniče istinske naslade i zdravlja! Ti samo sve uživaš, svim se naslađuješ, no u isto vreme svim vladaš, i ničemu se ne porobljavaš. Bezbrojni dari bogodarovite božje desnice, kroz samo uzdržanje bivaju osetni, prijatni, slatki i polezni.

A ti premudri porode blagodetne matere, rasuđivanje! O da mi je s tobom živiti i s tobom disati! Nek se nikad uši moje ne zatvore k savetima tvojim! Nikada nek se ne uklonim s carskoga puta, kojim ti vodiš i upravljaš! Izvore mudrosti, duševno sunce, zenice uma! Bez tebe, ako će ko koliko učen biti, ne može biti ni razuman ni dobar; a s tobom prosti seljanin biva i pametan i dobrodeteljan. Gdi ti živiš i prebivaš, tu nema inata ni kavge, nema upornosti ni lude tvrdoglavosti.

No šta još vidim? Kakvo je ono slatko detešce, što na krilu matere svoje kao na carskom prestolu sedi? Na glavi mu je od zvezda venac; skiptar roditelnice svoje u desnici drži; sunce mu iz prsiju sija! Kako krotko gleda! Život daje pogledom svojim; kako se tihoslatko na one, koji mu se približavaju, osmehuje! Sve mu proleće na licu cveta! Med i mleko reči su njegove! O nebesna mati! Kako si toga Anđela rodila, kojim li si ga imenom nazvala? Da li se zagrliti, da li se poljubiti? Ničem se tako smirenomudrije ne raduje i ne veseli; samo svojim ljubiteljima u naručje hiti, vencem svojim glavu njihovu ovenčava i skiptar pobede u desnicu im meće. Sve vrednosti i postignuća, sva preimućstva i carske vrline, bez smirenomudrija u gordost padaju, i svu cenu svoju gube: gdi je smirenomudrije tu nema gordosti ni prezrenja, nema podsmeha ni osuđenja. Lisica lukavstva, sa svim svojim čoporom lisičića, s licemerjem, pritvornošću, s ulagivanjem, s hudim miljenjem, i sa svim lažima i prevarama, niti sme niti može tu rep svoj zavući.

POSTOJANOST

Peta pripremna vrlina, naziva se postojanost; koja se u tom sastoji, kad prosvećeni čovek pozna koja su opštem dobru korisna dela, predvidi njihova dobra sledovanja, spazi i sazna da je ispunjenje ovih dela moguće, premda truda i podvižnosti iziskuje, željom poštenog imena, i razumne slave (koja se pravim zaslugama zadovoljava), ukrepljen, preduzme ih i savrši. No valja znati, da razumna postojanost mora s rasuđivanjem združena biti: zato što, ako s vremenom upazimo da ono što smo začeli, i li je nemoguće, ili nije tako polezno kako nam se je u početku učinilo bilo, onda od preduzetoga dela odustati ne samo nije pogreška, nego dobrodetelj. Postojanost bez razuma, lako se preokreće u samovolju i tvrdoglavost.

MUŠKOST

Šesta i poslednja pripremna vrlina, zove se muškost. Ovo je viteška vrlina, kojoj Horacije onu prekrasnu svedodžbu daje, govoreći:

Zgruvato nebo da se nad njim sruši,
Straha njegovoj ne zadade duši.

Kad njegov veliki duh pozna da je potreba za opšte dobro život svoj u nevolju položiti, i time besmrtno vrline ime za sobom ostaviti, onda hiljadu nevolja i smrti nisu kadre njega uplašiti. Ovo međutim, nikada ne valja ispred očiju smetati, da svako dobro, jestestveno, s razumom mora sjedinjeno biti, i da nikakva vrlina bez razuma ne može opstajati. Zato, premda muškost iziskuje, od onih nevolja, koje su s činjenjem pohvalnih dela nužno sjedinjena, ne straši se ni užasavati, ništa manje, nimalo ne zabranjuje, s razumnom odlučnošću i s pažljivim oštroumljem od takvih nevolja, ili koje nisu neodložne, ili od kojih se je moguće ukloniti, uklanjati se. A kad se inače nipošto ne može, osim s nevoljom, k vrlim delima doći, onda muževni vitez, postojano i neustrašivo, njima na mejdan izići nimalo ne sumnja. Ali bez potrebe, ili za jednu nemoguću stvar, u bedu ustremļjavati se i bacati, to je sasvim bez razuma i namesto muškosti zove se drskost: takvi nesmisleni Nebojša i Delija svagda bez potrebe u veliku bedu strmoglavice skače. Prava muževnost svagda vodi sa sobom pažnju, oštroumlje i prisutstvo duha. Muževno i veliko srce, nikada se ne meša u malene stvari; lukavo šaptanje, iza leđa ogovaranje, u budžacima savetovanje, hudo klevetanje, nipošto i nikako ne može čuti ni trpiti; nema u njemu potajane osvete, nema lukave pritvornosti: upravo plemenito i velikodušno srce nije sposobno k zavisti, mržnji i zlopamćenju. Vrh i venac muškosti zaključuje se, u samoga sebe i svih svojih neporedačnih zahteva pobeđenju. Muškost i hrabrost u jednom zločincu i haramiji, nije vrlina nego nesmisleno i zversko ustremļjenje, koje ga pravo k vešalima tura i poteže.

Dovde je rečeno, o pripremnim vrlinama, iliti o vrednostima, kroz koje čovek biva sposoban dejstvujće i sveopšte vrline u ispunjenje proizvoditi; o kojima će sad sledovati reč.

DEJSTVUJUĆE VRLINE

Početak i izvor sviju dejstvujćih vrlina sastoji se u sveopštem čovekoljublju: posmatrajući razumni i dobroteljni čovek u svim ljudima prirodna čovečanska preimućstva; upažajuci u svima visoku blagorodnost slovesnosti i razuma; pravo iz toga sudi i zaključuje, da su svi ljudi za naravno savršenstvo i za blagodet od Boga sazdati. Vidi u njima i poznaje srodna sebi stvorenja; zato sve svoje zadovoljstvo u tome polaže njihov razum prosvetiti, njihove naravi poboljšati i ukrasti, trude njihove olakšati, i vreme života njihova, tiho, blagoprijatno i veselo učiniti; ukratko, čovekoljublje je savršenstvo i blagodet drugih ljudi, po svom mogućstvu priuzrokovati. Kad mi čisto i izvesno poimanje dejstvujćeg čovekoljublja sebi predstavimo, lako možemo poznati da izvor ovoga čovekoljublja u bogopoznanju i blagorazumlju i trudoljublju nahodi se: iz pravoga bogopoznanja, rađa se u nama velika i neprestana želja sva dela naša tako upravļjati da su božjim savršenstvima sasvima saglasna. Pri svakom pogledu na sva stvorenja, pokazuje nam se svesilni Bog, kako opšti čovečanskoga roda blagodetelj. Želimo li mi dakle, po mogućstvu našem, božji podražatelji biti, i toliko, koliko ograničenost

naša nam dopušta, njemu upodobiti se, toga se inače udostojiti ne možemo osim druge blagodetelstvujući, i u našem malenom predelu sa svom krepošću i snagom našom nastojeći, savršeno i blagodet braće naše ljudi uzrokovati; a to, isto i jedno znači, sasvim i u svemu čovekoljubni biti. Blagorazumlje vodi nas kao za ruku i pokazuje nam koja su tome pristojna i sposobna sredstva; zato što samo hteti, a ne umeti niti moći, to ništa ne pomaže. Trudoljublje daje nam iz dana u dan nove kreposti, i sve to veću snagu u napredovanju opštekorisnih i čovekoljubnih upražnjenja: puni prsi naše s velikom voljom i revnošću za opšte dobro; i isti znoj naš i trud u ovom prehvalnom i bogopodražatelnom upražnjenju, u neiskazanu sladost i veselje preobraća. Važnost ove istine u davnašnje vreme mudri Pitagora dobro je poznao, i o tome ovako je učio: Ove su dve najveće stvari date od Boga ljudima, instinstvovati i blagodetelstvovati. Kome ko podražatelj biva, onome se i upodobljava: a ovo je samo i jedino sredstvo Bogu podražatelj biti, kroz ljubav ka istini i blagodelanje.

Može ko ovde pomisliti, i ovo pitanje učiniti; što ćemo sa zlim ljudima, hoćemo li ih milovati ili mrziti? Evo na to odgovor. Čovek ako će i zao biti, ima u sebi sposobnost od zla prestati, i može vrlo dobar postati. Dakle, kad blagi Bog takoga trpi i na pokajanje čeka; i mi kao podražatelji božji, moramo ga trpiti, i o njegovom ispravljenju koliko više možemo starati se. Od zla čoveka valja sačuvati, na njegove nevaljale poslove mrziti, a o njemu kao o bolesnom i nerazumnom, sažaljenje imati; zato što je takav upravo nesrećan čovek. Ako li su pak njegove zlobe takve, da opšte spokojstvo i mir uzmućuju, onda je posao i dužnost sudija, koji su služitelji pravde i zakona, takvom zločincu ruke vezati, i silom ako mu se i neće, u čuvstvo ga sterati.

Dovde uopšte o dejstvujućim vrlinama, sad ćemo ih po naosobito posmotriti.

POKORNOST ZAKONIMA

Prva i poglavita dejstvujuća vrlina, sadrži se u savršenoj pokornosti i poslušnosti građanskim zakonima. Svak dobro vidi da bez suda i bez zakona carskih iliti građanskih, opšti mir i spokojstvo ne bi nipošto mogli opstati; zato razumni čovek, ništa tako, kao opštu blagodet želeći, u svemu je svojevoljno i radosno carskim uređenjima, zakonima i sudu pokoran i poslušan; i nikad neće što bilo najmanje protiv zapovedi i carske uredbe ni govoriti ni tvoriti. Bez vlasti i suda, ljudi bi sasvim nesrećni bili, a naročito slabi i nemoćni; zato su narodi, zdravim razumom prosvećeni, svojevoljno postavili nad sobom care i vladare, koji moraju neprestano, obnažen mač na zaštitu pravde i opštega spokojstva držati.

PATRIOTIZAM

Ovoj je podobna i rođena sestrice vrlina patriotizam iliti ljubav k otečestvu. Svak, kad dobro rasudi, može poznati, kolika je dobročinstva od svoga otečestva primio, roditelje i rođenje, vaspitanje i nauku; pod pokrovom zakona i uprave, spokojstvo i mirni život, sve srodne svoje

i najpreljubljenije, oca i mater, braću i sestre, ženu i decu, srodnike i prijatelje; isto bogopoznanje, prosvećenje razuma, i sve što mu je god presveto i prečasnno, predrago i preljubljeno, sve je to otečestvu dužan. Zato mu je blagodar, veran i pokoran do smrti: ljubi svoje otečestvo kako god sebe; možemo reći i više, jer je gotov zato u svako doba krv proliti i život položiti. U svetoj i visokoj personi cara svoga i vladatelja, smatra i priznaje oca, blagodetelja i branitelja celoga predragoga otečestva; veran je caru svome i vladatelju kako god Bogu; i sve njegove neprijatelje drži za svoje i svoga otečestva glavne zlotvore i neprijatelje. Ne može se iskazati koliko je mnogoceni dar blagosti božje mudar, čovekoljubiv i dobrodeteljan car, koji drukče ne smatra narod svoj nego kao svoju familiju nad kojom ga je promisao božja postavila, da je prosvećuje i urazumljuje, da je od zlobe uklanja i vrlini uči, da je brani, štiti i njezinu blagodet prouzrokuje.

O vi blagodetelna bića sadašnjeg blaženog vremena, zlatnog veka i blagodetnoga roda! U vama dvoma darovao je blagi Bog prosvetitelja i Oca zapadu, Sunce i Mater severu! Blagoslovena će biti i slatka imena vaša iz roda u rod. O, da se blagodetelni dani vaši, na sveopštu sveta blagodet produže, i da naslednici vaši ne prestanu po spasiteljnim stopama vašim hoditi!

Posmatra blagorazumni patriota u prečasnim personoma sudija i načelnika, pravde i zakona služitelje; i opštega mira i spokojstva bodre i neumorne čuvar; ljubi ih i poštuje kao opšte dobročinitelje, pokoran im je i poslušan do smrti. S kakvom ljubavlju i divljenja punim očima, gleda muževni vojnički čin! Svagda na oružju za opšte spokojstvo, strašan i užasan neprijateljima otečestva, kome je on svoju vitešku krv poklonio i posvetio. Na isti način arhijerejima, sveštenicima i učiteljima, koji ga vrlini uče, razum njegov prosvećuju, srce i narav ukrašavaju, visokopoštovanje pokazuje i odaje.

DOBROČINSTVO

Druga dejstvujuća vrlina sastoji se u razumnom raspolaganju i upotrebi dobročinstva. Niko, niti je dužan, niti se iziskuje od njega s štetom svojom i svoje familije, drugima dobro činiti. Rekli smo, da je vrlina birati najbolje; i tako dela svoja upravljati da se iz njih dobra sledovanja rađaju. A kad bi jedan čovek više nego mogućnost njegova snosi drugima davao, i kroz to samoga sebe i familiju svoju u siromaštvo i oskudicu oborio i nizrinuo, to bi nerasudno dobrotvorenje bilo; iz koga bi se kajanje i zlo sledovanje rodilo; i potom, razumnoj vrlini ne bi bilo nimalo saglasno. Dobro mora svagda biti s rasuđivanjem i razumom združeno, i nikad nerazlučeno. Dati jednom lenjivcu milostinju; da on može više u lenosti smrditi, i pijanici, da se jače opije, ovo dobročinstvo ni ljuske lešnika ne valja. Zato, kom je Bog dao način i mogućnost dobročinstvovati, on je dužan svagda sa zdravim savetovati se razumom, kome, koliko, i na koji način dostoji se dati. Dužan je sebe smatrati za upravitelja i mudra strotitelja, nad darovima nebesnoga Oca, i po evangelskom primeru, s privremeno predatim sebi imanem upravljati; dajući kom pet, kom dva, a kom jedan talanat. Ovde se

jasno poznaje, kolike je važnosti delo u daleke posledice stvari pronicati. Na primer: veliko je dobro razumna, trudoljubiva i dobra čoveka pomoći i podići; zato što ovakav, kad se u dobro stanje položi, onda će i on mnogima dobro činiti i pomagati, i na ovaj način dobročinstvo ne ostaje neplodno, no mnogima pridodaje se, raste i umnožava. Ko ima zdrava leđa i mišice, a nikakva zanata ne zna, njemu je najveća zadužbina budak kupiti.

Nikome, bez krajnje nevolje, ne valja dopustiti prositi; prošnja je mati lenosti i besposlice. Nerasudno davati i arčiti, to se zove bacati i rasipati, i po tom daleko je od vrline, koja se sastoji u izboru najboljega. Srećni sinovi otečestva, koji imaju mogućnost i srdačnost dobro tvoriti, nikada neće se oni blagopotrebnih mesta lišiti, gdi mogu pristojno i dostojno svoje dobročinstvo upotrebiti i namestiti.

BLAGODARNOST

Treća dejstvujuća vrlina nahodi se u blagodarnosti; koju smo dužni najpre i najviše velikomu i večnomu dobročinitelju Bogu. Prepoznajući razuman čovek bezbrojna i neizkazana dobročinstva božja, želi i nastoji svom krepošću duše i tela svoga takve visoke milosti dostojan pokazati se, no razmišljajući u isto vreme, da preblagi Bog niti što drugo potrebuje niti od čoveka iziskuje, osim to što istom čoveku na savršenstvo i blagodet služi, to jest pravedno, pošteno i vrlo življenje, i da sve, što god vrli čovek na savršenstvo i blagodet drugih ljudi čini, to isto preblagi nebesni Otac, koliko da se njemu istom tvori, priznaje i prima. I evo kako, blagodarni takovoga Oca Sin, nahodi pred sobom otvoreno, neograničeno polje k blagotvorenju i vrlini. Unutarnjom uverenosti, da time večnom Tvorcu blagougođava, ukrepljen i oduševljen; da dovek na ovom svetu živi, dovek ne bi prestao ljudima dobro tvoreći.

Ova ista dejstvujuća vrlina, polaže nam pred oči, šta smo dužni slatkim roditeljima za rođenje, za trudno i milostivo vaspitanje i za veliku njihovu k nama ljubav. I uči nas, da dok smo god živi, njima na službu, na ugodnost i na utehu živimo. Sličnim načinom, carima, vladarima i sudijama, kao ocima, zaštitnicima i dobročiniteljima celoga otečestva, dužni smo nerušivu vernost i potčinjenost. Jednim slovom, ova prečasná vrlina, blagodarnost, drži sav rod čovečji u nerušivom savezu naklonosti i prijateljstva, predstavljajući nam da niko od nas niti može sam postati niti opstati, niti zadovoljan ni blagodetan biti. Za društvo smo od Boga sazdani, u slatkom društvu moramo živiti, i kroz samo sadružnost, savršenstvo duše i slovesnost našu zadobiti. Zato, onu istu blagonaklonost koju smo od drugih primili, dužni smo dragovoljno drugima pokazivati; i tako, kroz uzajamno i drugoljubno pomaganje i ljubljenje, trude naše olakšavati i vreme života našega tiho, mirno i blagodetno provoditi. Odavde proizhode i teku, kao iz nepresušnoga izvora, sve društvene vrline. Pravda i vernost u pogodbama i dogovorima; potčinjenost i vernost mlađih i služitelja k starijima svojim; pravedno vozmazđenje i nagrada, i očinska dobrota i briga sa strane starešina ka mlađima i služiteljima svojim: odavde čistosrdačnost i blagonaravlje u ophođenju; nelažnost i čista istina

u govorenju, pošteno držanje reči svojih, i razumnih obećanja ispunjenje. Jednim slovom, ljubav i nepovrediva vernost drugarstva, prijateljsva, slatkog supružništva, i sve svete i prečasne čovekodruštvene, komšijske i građanske vrline odavde se rađaju i izrastaju.

VELIKODUŠNOST

Četvrta dejstvujuća, velika i viteška vrlina naziva se velikodušnost. Ovaj slavni čovekoljubni porod, kad napuni dobrodeteljno srce željom večne slave i besmrtnosti, postavlja ga više svake čovečje slabosti čineći ga da i bez svake svoje vremene koristi dobro drugima čini. Smatrajući vrlinu, kao samu prekrasnu, savršenu, nebesnu, božanstvenu i jedinu svoje velike duše dostojnu, u nju zaljubljen i njojzi dušom i telom predan, u njoj istoj nahodi i ljubi Boga i u Bogu vrlinu. Ništa ga nije kadro s puta vrline svratiti, i od njezine slatke ljubavi otrgnuti. Unutarnjim čiste svoje savesti svedočanstvom zadovoljan, niti pita, niti se stara, šta o njemu drugi misle i govore ljudi. Pravedan je kao Aristid, postojan kao Katon, neumitan kao Fabricijus, mudar i dobrodeteljan kao Sokrat, čovekoljubiv i blag kao Isus Spasitelj. Sama ova herojska vrlina, svojim istim neprijateljima i zlotvorima ne samo prašta, i osvetu nad njima ne traži, nego i dobro im čini ako od njega potrebu imaju; i na takvu visinu savršenstva svoga ljubitelja penje i uzvisuje, da ga čini vrlim za samu ka vrlini ljubav; niti se on više obzire niti misli, smatra li ga ko takvim ili ne. Ovom nebesnom ljubavlju, izvan sebe ushićen, i na krilama ove prekrasne vrline uzvišen, dobročinstvuje neblagodarne kako god i blagodarne; jer on ne čini dobro, da mu ko zato blagodari, nego, zato što svu svoju sladost i blagodet u dobrotvorenju nahodi. I ne samo ne iziskuje da se njegova dobra dela njemu pripisuju, nego još, i sam ih, koliko može od sebe sakriva, i k samom i jedinom Bogu, kao ka istočniku i načelu svakog dobra uzvodi ih, i njemu ih pripisuje i posvećuje. O divna, prekrasna, slatka vrlino! Prvorodna božja kćeri! Nebesna carice! Nevesto pravednih duša! Siđi s neba! Hodi! Hodi među ljude! Pokaži sinovima čovečjim krasotu i lice tvoje, pa će im se zemlja u raj pretvoriti: kad tebe poznadu, i s tobom se sjedine, onda će poznati svu silu i istinu, onih Hrista Spasitelja reći: "Carstvo je nebesno u vama!"

Evo predstavismo, koliko na kraće mogosmo, izvor i početak vrline u prosvećenju razuma, i u razumnom zahtevanju ugodnog, korisnog i dobrog. Svako sad lako poznati može, kako su sve vrline, koliko pripreme toliko i dejstvujuće, krepko i nerazdvojno sjedinjene, kako se osnivaju na bogopoznanju i trudoljublju, i ispunjavaju kroz bogopodobno čovekoljublje i dobrotvorenje. Evo kako, sva prava ugodnost, polza i blagodet u dobru nahode se. Ljubav slave, imanja, i razumne bogodozvoljene naslade, kad su s vrlinom sjedinjene, ništa drugo nisu nego vrline, prouzrokujući razumno zadovoljstvo slovesnog čoveka, u krasnonaravlju i savršenstvu tela i duše njegove, u svagdašnjoj blagodeti i s Bogom sjedinjenju.

Objavljeno u Lajpcigu 1784. godine. Savremeno izdanje priredio Damjan Pavlica